

Petr Čornej

Husitství a husité

Petr Čornej

Husitství a husité

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2024

Redakce Kamila Veselá

Jazyková korektura a rejstřík Dita Křišťanová

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Na obálce Kachel s vyobrazením husitských bojovníků,

15. století. Sbírka Národního muzea, H2-126343

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Druhé vydání

© Univerzita Karlova, 2024

© Petr Čornej, 2024

ISBN 978-80-246-5988-6

ISBN 978-80-246-5989-3 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

K 600. výročí husitské revoluce

OBSAH

Předmluva: Husitství jako badatelská výzva	9
I. Pojmy a problémy	13
Vzbúrenie, búrka, búrka a husitská revoluce	15
Husitství: katastrofa, nebo východisko z pozdně středověké krize?	36
II. V předvečer revolučního výbuchu	59
Praha po Husovi	61
„Prozatím poroučíme zmíněné křivdy Pánu Bohu, jehož je pomsta...“ Stížný list české a moravské šlechty proti Husovu upálení v historických souvislostech	85
III. Husitská Praha	129
Prachovice, Zlatá Koruna (a Praha) v roce 1420	131
Pražský husita Jeroným Šrol	162
IV. Král dvojího lidu	187
Královská volba na Staroměstské radnici	189
Jiří Poděbradský a česká otázka v mezinárodním kontextu let 1436–1464	233
Poděbradská éra: pojmenování, výměr, problémy	261
V. Na soudu dějin	291
Tři sondy do historiografie doby husitské	293
Kam sahá paměť. „Zrádce“ Čapek a svědectví Bohuslava Bílejovského	320
Politické a náboženské aktualizace husitství v českých kronikách na rozhraní středověku a novověku	350

Hájkův obraz husitské epochy	368
Proč Klio básní	407
VI. V pohledu moderní doby	419
Přibyslav – město Žižkovo?	421
Vnímání husitství v české moderní a postmoderní společnosti	441
Seznam zkratk	456
Summary	457
Bibliografická poznámka	464
Rejstřík	466

PŘEDMLUVA

Husitství jako badatelská výzva

V průběhu deseti let předkládám veřejnosti už třetí výbor ze svých studií. Činím tak naposledy, protože s koncem kalendářního roku 2019 po více než pětadvaceti letech působení definitivně opustím akademický svět. Vše má svůj čas a člověk by měl vědět, kdy odejít. Pokud se ještě budu vědecké práci věnovat, pak převážně pro osobní potěchu.

Zrod publikace však s mým rozhodnutím souvisí jen volně. Hlavní důvody, proč jsem ji, tentokrát bez váhání a přemlouvání, sestavil, jsou dva. Předně jsem hodlal uctít 600. výročí husitské bouře, zahájené 30. července 1419 první pražskou defenestrací. Husitská revoluce patří bez nadsázky k fenoménům, které zásadním způsobem ovlivnily české i středoevropské dějiny. Přesto si ji dnes z nejrůznějších důvodů málo připomínáme. Současný společenský i mediální nezájem je nepochybně reakcí na přemrštěnou aktualizaci i adoraci husitství, trvající celé jedno století, přibližně od roku 1860 do roku 1960. K tomu přistupují též faktory politické a konfesijní povahy. Není žádným tajemstvím, že jednoznačně pozitivní hodnocení husitské epochy bylo v moderní době především záležitostí národovců, liberálů, agrárníků, anarchistů, socialistů, komunistů, pokrokářů všeho druhu a na předním místě rovněž nekatolických křesťanských církví, spjatých s husitstvím základními ideovými východisky. Katolíci, bytostní konzervativci i příslušníci jiných národností, obývajících teritorium československého, respektive českého státu, zaujímal i zaujímají (pochopitelně s výjimkou evangelické minority) k husitům převážně kritický či odtahitý postoj. Přitom to původně byli liberálně orientovaní čeští Němci, kteří se k husitské tematice před rokem 1848 programově hlásili, nacházejíce v ní inspiraci pro své svobodomyšlné politické snahy.

I když jsem poslední, kdo by komukoliv upíral právo na názor, domnívám se, že současné přehlížení husitské éry není na místě. Husitství bylo českou variantou řešení hluboké krize, v níž se na konci

středověku ocitla západokřesťanská církev i struktury středověkého státu. Na rozdíl od jiných evropských oblastí, v nichž se nejprve prosadila změna politického systému (utvoření stavovského státu, v kterém se o moc dělí panovník a stavy) a teprve poté nastoupila reformace, usilující o důslednou nápravu církevního organismu i za cenu vzniku nových církví, v českomoravském prostoru se oba procesy uskutečnily zároveň a vzájemně se prolínaly. To husitství dodalo revoluční dynamiku a učinilo z něj jedinečný dějinný jev, anticipující se zhruba stoletým předstihem dění v německých oblastech Říše, Švýcarském spříseženství, Nizozemí i Anglii. Nemusíme se proto za husitství stydět, neboť dnes negativně posuzované excesy (zvláště obrazoborectví) byly nedílnou součástí reformačních hnutí i jinde v Evropě. Nevykazujeme-li z dějin Martina Luthera, Ulricha Zwingliho, Jeana Calvina, Viléma Oranžského či Olivera Cromwella, pak nemá smysl zpochybňovat dějinný význam Jana Husa, Jeronýma Pražského, Jana Žižky nebo Jana Želivského. Po celý svůj vědecký život jsem se snažil husitské téma odpolitizovat a odideologizovat, tedy zbavit je nánosů ahistorických a účelových moderních interpretací, které jeho podstatu zkreslovaly a u veřejnosti budily nedůvěru, ne-li úsměšky. I na sklonku akademické dráhy hájím přesvědčení, že husitství je třeba vykládat zevnitř, pokud možno s hlubokým porozuměním tehdejší mentalitě. Není to vždy záruka úspěchu, ale je to jediná možnost, jak se zbavit černobílé optiky a alespoň částečně pochopit vzrušující, barvitou a bezesporu velkou dobu.

Druhý důvod, který mě ovlivnil při koncipování knihy, tkví v okolnostech vnější povahy. Na léta 2015–2018 připadla kulatá výročí významných událostí tvořících důležité mezníky v husitských a zároveň i v českých dějinách. Nejprve to bylo relativně důstojné připomenutí 600. jubilea smrti mistra Jana Husa (6. července 1415), dále vydání protestního listu české a moravské šlechty proti Husovu odsouzení a upálení (2. září 1415) a poté památka mistra Jeronýma Pražského, poslaného kostnickým koncilem na planoucí hranici 30. května 1416. Hluboko ve stínu těchto výročí zůstala jiná data, zejména 560. jubileum volby a korunovace Jiřího z Poděbrad (2. března, potažmo 7. května 1458) a 550 let, která uplynula od zrodu projektu, předloženého „husitským králem“ křesťanským panovníkům s cílem zajistit bezpečnost

a spolupráci v evropském rámci (1464). U příležitosti všech uvedených výročí byly uspořádány větší či menší výstavy, vědecké konference, sympozia a semináře, kterých jsem se, pokud to bylo v mých silách, aktivně zúčastnil. Ne vždy ovšem bývá společenská poptávka, na niž historik reaguje, provázána s rozmanitými jubilei. Občas potřebný podnět poskytne i mimořádný kulturní počín, jakým roku 2013 nepochybně bylo třetí úplné české vydání *Kroniky české* Václava Hájka z Libočan, stěžejního textu, který nadlouho spoluutvářel české historické vědomí. Počítám-li dobře, vzniklo devět ze šestnácti studií zařazených do této knihy na objednávku, které jsem vyšel vstříc, avšak současně se jí snažil využít k hlubšímu zamyšlení nad profilovými událostmi i osobnostmi českých dějin.

Historikovu práci však nediktují výročí, nýbrž především jeho vlastní badatelský zájem. Ani v letech 2010–2018, kdy se mé studie rodily, jsem neopouštěl problematiku, jíž se věnuji dlouhodobě, tj. nejen vlastní husitství (se zaměřením na postavu Jana Žižky a na poměry v husitské Praze), nýbrž také jeho reflexi v českém raně novověkém a moderním dějepisectví i v historické paměti. Svědčí o tom zejména stati začleněné do třetího a šestého oddílu, zatímco první dvě studie se zabývají zásadními koncepčními otázkami, jednak sémantickou proměnou pojmů označujících revoluční fázi husitství a také provokativní tezí, zda husitská epocha byla skutečně dějinnou katastrofou, kterou v ní vidí její četní kritici.

Ačkoliv vybrané články působí na první pohled rozmanitě, přece jen mají, vedle husitské tematiky, ještě jednoho společného jmenovatele. Respektují mínění zesnulého historika Josefa Války, který opakovaně upozorňoval, že ke změně zažitého paradigmatu vedou v historiografii dvě cesty. Buď změna koncepce, nebo zásadní nová zjištění dosažená mikrohistorickými postupy. Pozorný čtenář nalezne v knize práce obojího zaměření, ale i takové, které obě možnosti cíleně propojují.

V Praze 9. června 2019, přesně padesát let po maturitě

I. POJMY A PROBLÉMY

VZBÚŘENIE, BÚŘE, BÚŘKA A HUSITSKÁ REVOLUCE

Texty mohou lhát, ale jazyk, ačkoliv se o to někdy snaží, nelže nikdy. I proto je nejdůležitějším a zároveň autentickým pramenem pro poznání jedinečné a neopakovatelné minulosti. Tato dnes již téměř proseminární poučka v sobě ale skrývá potenciální nebezpečí vedoucí na „okraj útesu“. Už antičtí učenci věděli, že slova skutečnost nejen pojmenovávají (a tím i zpřístupňují a osvětlují), nýbrž zároveň také zastírají. Nejednoznačnost a nepřesnost jazykového pojmenování i permanentní proměny jazyka, reflektujícího měnící se realitu (resp. aktuální svět), staví historika do nezáviděníhodné, ne-li neřešitelné situace. Velmi často postrádá jistotu, zda slova obsažená v pramenech opravdu pochopil v jejich autenticitě a zda jím předkládané interpretace nejsou zkreslené, nebo dokonce mylné.

Dialog se zmizelou, leč kdysi existující minulostí však naráží ještě na jednu neschůdnou překážku. Pokud se badatel nesespecializuje na soudobé dějiny, potom zákonitě postrádá bezprostřední osobní prožitek zkoumaného dějinného úseku. Bez přímé zkušenosti, která je nepřenosná, však skutečnost nikdy plně neuchopí a nepostihne ani její vůni, barvy a nálady. Aktéři i svědci dávných událostí buď již promluvili, nebo zarytě mlčí. Historik proto nemá jinou možnost než se pokusit s nimi navázat prostřednictvím jazyka poněkud jednostrannou komunikaci, snažit se zahlédnout útržky dějin a současně letmo nahlédnout do mysli a snad i pocitů dávno mrtvých lidí. Alespoň dílčí útěchu mu skýtá znaková povaha jazyka. Chápe-li znak jako nositele významu, s jehož pomocí proniká ke smyslu sdělení, není jeho úsilí o rozhovor s dějinami marné a beznadějně.¹

¹ Blíže k těmto otázkám např. Jaroslav Marek: Příspěvky k typologii historikova textu, *ČČH* 91 (1993), s. 531–544; týž: Historie a postmoderna, *ČČH* 92 (1994), s. 477–495; týž: Historické dílo jako text, in: *In memoriam Josefa Macka (1922–1991)*, edd. Miloslav Polívka – František Šmahel, Praha 1996, s. 317–328; Lubomír Doležel: Fikční a historický

Každý dialog badatele s minulostí zůstává i v rámci jednoho jazyka dialogem dvou historických jazykových rovin, lišících se mimo jiné v lexikální a s ní těsně spjaté sémantické sféře, jež nás zde zajímá především. Dynamické jazykové procesy, úzce propojené s civilizačními proměnami, zákonitě ovlivňují i historickou vědu, která zcela běžně označuje dávné jevy pojmy, jež v sledované době ještě neexistovaly, nebo měly jiný význam. Vystává proto otázka, zda je takový přístup adekvátní, zda nevznášá do minulosti anachronické momenty a zda opravdu přispívá k poznání zkoumané epochy.² Je to ovšem otázka ryze akademická, neboť každý badatel je zajatcem doby, v níž žije, již si nevybral a z jejíž pout se nikdy nevymaní. Po zkušenostech s historiografií 19. a 20. století, která nejednou nazírala starověké a středověké dějiny prizmatem vlastních hodnot, zkušeností, představ a ideálů, by však měl být nanejvýš obezřetný. Pro husitologii, jejíž koncepce a výklady byly mimořádně silně poznamenány bezděčnými, podvědomými i politicky motivovanými aktualizacemi, platí tato výstraha dvojnásob.³

Jednu z cest, jak toto nebezpečí podstatně omezit, představuje komparace tzv. klíčových slov v pozdně středověké češtině (eventuálně v latině a v němčině) s relevantními pojmy užívanými v současném českém jazyce, ať již ve vědě či publicistice.⁴ Už v poslední třetině 20. století tuto stezku prošli Igor Němec, Emanuel Michálek, Josef Macek i další vyznavači historické sémantiky a historické sociolingvistiky.⁵ Vzorově mimo jiné upozornili na fakt, že středověká čeština sice znala slovo *společnost*, nikoliv ale v nynějším významu (tj. souhrn společně

narativ: setkání s postmoderní výzvou, *Česká literatura* 50 (2002), s. 341–370; týž: *Fikce a historie v období postmoderny*, Praha 2008; Petr Čornej: Věčný problém: jak psát dějiny?, in: *O psaní dějin. Teoretické a metodologické problémy literární historiografie*, ed. Kateřina Bláhová – Ondřej Sládek, Praha 2007, s. 15–40.

² Josef Macek: Historická sémantika, *ČCH* 89 (1991), s. 1–30.

³ Maciej Górny: *Między Marksem a Palackým. Historiografia w komunistycznej Czechosłowacji*, Warszawa 2001, s. 61–95; Petr Čornej: Zrození husitského mýtu: problém optiky, in: *19. století v nás. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly* (Moderní dějiny – Supplementum 1), ed. Milan Řepa, Praha 2008, s. 86–103.

⁴ Igor Němec – Emanuel Michálek a kol. (= Josef Macek): Vztah sémantiky staročeské slovní zásoby ke společenské situaci, *Slavia* 47 (1978), s. 14–22 (přetištěno in: Igor Němec: *Práce z historické jazykovědy*, Praha 2009, s. 408–415).

⁵ Podrobněji o tom Petr Čornej: Význam Staročeského slovníku pro českou historiografii, *Naše řeč* 81 (1998), č. 2–3, s. 61–69.

žijících lidí), na jehož místě užívala označení jiná, z dnešního náhledu ne zcela výstižná, např. *obec*, *cierkev* či *sbor*, z nichž dvě poslední zrcadlila příslušnost ke křesťanské víře.⁶ Podobně neexistovalo ve staročeské slovní zásobě slovo *stát*, jež se do češtiny dostalo složitým putováním z italštiny přes němčinu až v osvěcenském období.⁷ Moderní historik husitské epochy se přitom ve svých výkladech bez obou těchto klíčových termínů neobejde.

S dějinným fenoménem husitství by si dnes specialista sotva poradil bez substantiva *revoluce*. Přitom pojem *husitská revoluce* zakotvil jako ustálené sousloví v českém i mezinárodním vědeckém diskursu až v průběhu 20. století, kdy postupně pronikl též do dějepisných učebnic. Ještě v 19. věku se vyskytoval poměrně slabě. To napovídá, že se prosadil až v důsledku moderních revolucí, měnících od sklonku 18. století tvářnost euroatlantické civilizace.⁸ K shodnému původu odkazuje také pojem *husitské revoluční hnutí*, preferovaný českými marxistickými historiky nedlouho po únoru 1948.⁹ Připomeňme pro úplnost, že se v časovém vymezení husitské revoluce většina současných znalců shoduje a datuje ji zpravidla léty 1419–1436.

Stejně jako substantivum *společnost* existovalo slovo *revoluce* i ve středověku, ovšem nikoliv v českém, nýbrž v latinském lexiku. Podstatně

⁶ Jaroslava Pečirková (a Josef Macek): Sémantická analýza staročeského slova *obec*, *LF* 97 (1974), s. 89–100; Igor Němec a kol.: *Slova a dějiny*, Praha 1980, s. 135–136; Igor Němec – Jan Horálek a kol.: *Dědictví řeči*, Praha 1986, s. 378–381; Josef Macek: Ze slovníku české reformace: sbor, in: *Směrování. Sborník k šedesátinám Amedea Molnára*, ed. Noemi Rejchrtová, Praha 1983, s. 117–123; též: *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526)*, I. *Hospodářská základna a královská moc*, Praha 1992, s. 172–173; též: *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001, s. 295–296. Na německé straně Ferdinand Seibt: *Husitica. Zur Struktur einer Revolution*, 2. vyd., Köln – Wien 1990, s. 125–133.

⁷ Zdena Horáková et al. (= Josef Macek): Die Aussagen der altschechischen Sprache über die mittelalterliche Auffassung des Staates in Böhmen, *Zeitschrift für Slavistik* 18 (1973), s. 838–852; Igor Němec a kol.: *Slova a dějiny*, s. 223–233.

⁸ Martin Malia: *Lokomotivy dějin. Revoluce a utváření moderního světa*, Brno 2009.

⁹ Dobově podmíněné zdůvodnění podal Josef Macek: *Husitské revoluční hnutí*, Praha 1952, zvláště s. 159–167. Husitství v striktně marxistickém pojetí nemohlo, ba nesmělo být *revolucí*, neboť tento pojem byl rezervován pouze pro novověké radikální kvalitativní změny, zvláště při přechodu od jedné společensko-ekonomické formace k druhé, rozumně se historicky progresivnější. K dobovým marxistickým diskusím, spjatými neodmyslitelně též s termínem *všeobecná*, resp. *první krize feudalismu*, František Šmahel: *Husitská revoluce*, I. *Doba vymknutá z kloubů*, Praha 1993, s. 36–42.

jméno *revolutio*, odvozené od slovesa *revolvere*, označovalo již v pozdní antice cyklický pohyb. Jeho centrální význam byl astronomicko-astrologický, neboť (dle tehdy platných názorů) postihovalo pohyb hvězd i jiných nebeských těles kolem Země, popřípadě opakující se roky a další přírodní jevy, charakteristické pravidelnými návraty. Ve francouzštině se slovo *révolution* objevilo ve 12. století, anglická varianta *revolution* je doložena od roku 1390, v němčině a v češtině se prosadilo daleko později, až v novověku.¹⁰ Jungmannův *Slovník česko-německý* definuje roku 1837 *revolucí* jako proměnu, např. správy zemské,¹¹ tedy již v politickém významu, se symptomatickým odkazem na Krameriovy noviny. Přitom politický obsah vložila do slovesa *rivolture* už během druhé poloviny 14. století italština. V kronikářských dílech bratrů Giovanniho a Mattea Villaniů označuje prudké převraty v městských radách a v 15. věku se objevuje jako charakteristika (*grande novita e rivoluzione*)¹² známého florentského povstání ciompi, propuknuvšího a poraženého v letních měsících roku 1378.

Ze stručného přehledu vyplývá, že ani husité, ani jejich protivníci pro pojmenování dramatického dění, které od roku 1419 zmítalo Českým královstvím a částečně i Moravou, slovo *revolutio* neužívali. Ocitáme se tak před problémem, jak tehdejší lidé převratné události nazývali a zda v pozdně středověké češtině existovala slova, která můžeme chápat jako plnohodnotný či alespoň dílčí ekvivalent k nynějším významům substantiva *revoluce*. To dnes podle mínění předních politologů a sociologů označuje buď jednorázovou, pronikavou (zpravidla násilnou) změnu politického systému, nebo dlouhodobější proces hluboké strukturní přeměny společnosti, včetně změn ve sféře hospodářské, vědecké i kulturní, resp. civilizační.¹³ V případě husitství

¹⁰ Podrobně k tomu stěžejní práce, zejména Reinhart Koselleck et al.: *Revolution, in: Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, V. Pro-Soz, edd. Otto Brunnert – Werner Conze – Reinhart Koselleck, Stuttgart 1984, s. 653–788; Karl Griewank: *Der neuzeitliche Revolutionsbegriff. Entstehung und Entwicklung*, 2. vydání, Hamburg 1992, s. 17–22; Jaroslav Krejčí: *Dějiny a revoluce*, Praha 1992, s. 9–12.

¹¹ Josef Jungmann: *Slovník česko-německý*, III. P–R, Praha 1837, s. 821.

¹² R. Koselleck et al.: *Revolution*, s. 672.

¹³ Kre (= Jaroslav Krejčí): *Revoluce*, in: *Velký sociologický slovník*, II. P–Ž, Praha 1996, s. 928–929.

záměrně setrváváme u prvního významu, neboť není pochyb, že se do vědomí současníků i do dějin zapsalo především jako násilná změna, jejíž nedílnou součástí byla *domáci*, resp. *občanská válka* (latinský termín *bellum civile* je znám už v antice) i ozbrojený zápas proti zahraničním interventům, tedy jevy typické pro velké revoluce 18.–20. století. Ostatně sémantické pole sousloví *bellum civile* zahrnovalo ve středověku i význam blízký dnešnímu výměru substantiva *revoluce*.¹⁴

Výchozí teze této studie byla vratká. Na jedné straně se zdálo nepravděpodobné, že by pamětníci bouřlivých událostí rezignovali na jejich souhrnné české označení, na straně druhé vzbuzovala skepsi tehdejší realita. Ani pozdní středověk si na přesnost nepotrpěl a významová rozkolísanost pojmů, v nichž má současný historik sklon vidět termíny (např. *purkrabí*, *hejtman*, *řídítel*), byla obrovská.¹⁵ Řeč pramenů však badatelskou skepsi alespoň částečně rozrušila.

Záchytným bodem, který určil směr dalšího výzkumu, byly formule obsažené v konceptu spisu, jež představitelé českého panstva adresovali přibližně v letech 1458–1460 králi Jiřímu Poděbradskému.¹⁶ Domáhali se v něm obnovy statu quo před rokem 1420, kdy na českém zemském soudu působili jako přisedící výhradně zástupci vysoké nobility, nikoliv vladykové a panoši, kteří na toto fórum pronikli až při jeho znovutevření v roce 1437. Od té doby působil na zemském soudu ve funkci přisedících 12 pánů a 8 příslušníků nižší šlechty, i když definitivně byl tento poměr uzákoněn až v letech 1485–1487.¹⁷ Písemnost

¹⁴ R. Koselleck et al.: *Revolution*, s. 654.

¹⁵ Robert Novotný: Staročeský výraz hejtman. Sémantická analýza, *Marginalia Historica* 4 (2001), s. 85–102; Robert Šimůnek: *Správní systém šlechtického dominia v pozdně středověkých Čechách. Rožmberská doména 1418–1472*, Praha 2005, s. 165–173.

¹⁶ Znění zpřístupnil Jiří Jurok: Edice nových pramenů z neznámého právního rukopisu doby poděbradské, *PHS* 28 (1987), s. 75–104 (zde jako Příloha II na s. 90–95). Materiálu se týkají i některé další Jurokovy studie, zvláště Zápas o zemský soud – jedna z příčin vzniku Zelenohorské jednoty roku 1465, *HT* 6–7 (1983–1984), s. 181–192; Neznámý rukopis doby poděbradské. Studie k problematice politického zápasu panstva, rytířstva a panovníka o zemský soud v Čechách během XV. stol., *PHS* 27 (1986), s. 27–56.

¹⁷ K tomu Josef Markov: Spor pánů a rytířů o sedání v lavicích, in: *Sborník prací z dějin práva československého*, I. K padesátým narozeninám profesora Jana Kaprasa jeho žáci, Praha 1930, s. 98–103; Jan Janák – Zdeňka Hledíková: *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*, Praha 1989, s. 115–116; František Šmahel: Nástin proměn stavovské skladby Českého království od konce 14. do počátku 16. století, in: *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619)*, edd. Karel Malý – Jaroslav

samotná se podle domněnky Jiřího Juroka hlásí do okruhu katolického šlechtice a nejvyššího zemského sudího Mikuláše Zajíce z Hazmburka, který ale zemřel již v roce 1459.¹⁸ Podle mého mínění by bylo vhodnější pomýšlet spíše na jeho syna Jana Zajíce z Hazmburka, vůdčí postavu šlechtické opozice proti Poděbradovi i právnicky poučeného muže,¹⁹ ovlivňujícího českou politickou scénu téměř čtyři desetiletí, až do roku 1495. Otázku autorství však v rámci sledovaného problému ponechme stranou. Podstatné je, že se písemný elaborát průkazně zrodil v prostředí tradiční aristokracie, razantně odmítající změny, jež jako součást revolučního procesu oslabily politické pozice starobylých panských rodů. Jejich příslušníci si nicméně i v nových poměrech nadále nárokovali hlavní slovo při rozhodování o záležitostech Českého království a neohodlali ustoupit.²⁰ Vzestup politické prestiže nižší nobility a královských měst proto autoři rozkladu pokládali za nepatřičný a správně jej spojovali s husitskou revolucí, v jejímž průběhu rytířstvo, panošové, vladykové i obecný lid „k větším statkům přišli, než předci jich...“²¹ Samotný majetek by však neměl být důvodem k změně politického uspořádání („zřiezenosti“),²² jež na základě starobylých obyčejů ustavil Karel IV. a které trvalo až „do zbúrenie země...“²³

Není pochyb, že slovo *zřiezenost* tu má význam právního řádu, uzákoněného nejslavnějším českým panovníkem v úzké součinnosti se starobylými panskými rody,²⁴ zatímco substantivum *zbúrenie* označuje

Pánek, Praha 2001, zvláště s. 78–79. K situaci roku 1437 podrobná zpráva in: *Monumenta conciliorum generalium seculi decimi quinti*, I, edd. Franciscus Palacky – Ernestus Birk, Vindobonae 1857, s. 850–851.

¹⁸ Tak J. Jurok: Edice, s. 75.

¹⁹ K jeho roli v širších politických souvislostech Petr Čornej – Milena Bartlová: *Velké dějiny země Koruny české*, VI. 1437–1526, Praha – Litomyšl 2007, passim. Nově k němu Martin Šandera: Jan Zajíc z Házmburka. Tvůrce programu a hlavní diplomat Zelenohorské jednoty, *VLH* 36 (2016), s. 21–42; Petr Čornej: Jan Zajíc z Házmburka, katolický šlechtic, politik a vzdělanec druhé poloviny 15. století, in: *Modrá krev Sobotecka. Sborník k 520. výročí povýšení Sobotky na město 1498–2018*, ed. Karel Bílek, Sobotka 2018, s. 17–26.

²⁰ O tomto problému s přihlédnutím k politické atmosféře let 1448–1471 Petr Čornej: Klíče ke Karlštejnu, *SMB* 1 (2009), zvláště s. 51–61.

²¹ J. Jurok: Edice, s. 92.

²² Tamtéž, s. 91, 92, 94.

²³ Tamtéž, s. 90.

²⁴ Škoda jen, že elaborát neodkazuje na konkrétní písemnosti ani na reformu zemského soudu v polovině 14. století. Takto se lze domnívat, že argumentace vůlí Karla IV., jehož

husitskou revoluci. Ve stejném významu („až rovně teď do tohoto zbúrenie“; „až rovně teď teprv do zbúrenie země“)²⁵ se v analyzované písemnosti vyskytuje ještě na dalších dvou místech. Současný čtenář cítí z pojmenování revolučních událostí slovem *zbúrenie* negativní konotaci a automaticky si je spojuje se *vzbouřením* či *vzpourou*. Činí tak naprosto oprávněně, neboť Zajícové z Hazmburka i členové dalších, převážně katolických panských rodů skutečně vnímali husitské *zbúrenie* jako destrukci pořádku, řádu, pokoje i starodávných svobod.²⁶ Přesto zatím zachovejme zdrženlivost. Zjištění, že skupina starobylé české šlechty spatřovala v revolučních událostech *zbúrenie*, nemusí mít patřičnou vypovídací hodnotu, neboť se zakládá na rozboru jednoho pramene neskrývajícího vyhraněnou politickou tendenci.

Tím závažnější je další poznatek. V téměř shodném a navíc přesněji formulovaném výroku se s pojmenováním husitské revoluce jako *zbúrenie* setkáváme v *Postile* Petra Chelčického. Jihočeský hloubal psal své dílo, dosud v úplnosti nevydané, snad již v polovině třicátých let 15. věku, vyloučeno ale není ani dokončení obsáhlé práce na prahu následujícího decennia.²⁷ Pro dataci textu i autorův vztah k revoluci je stěžejní partie, obsažená ve výkladu na druhou adventní neděli: „A ačkoli v těchto časech zkusili sú lidé této země i okolní velikých zamučení, bēd a núzi, když se stalo zbúrenie strany proti straně z přiečiny viery, že jedni na druhé tiskli mocí jako na kacieře. A trvala válka ukrutná na patnácte let s záhubami přílišnými, s velikými strachy a s davy...,“²⁸ tj. útsky. Ani Chelčický nehodnotil revoluci, jejíž příčiny shledával ve vyostřených sporech o závazný výklad křesťanské víry (a jistě též o úlohu církve), pozitivně. Vyznavač novozákonních principů, odpůrce jakéhokoliv násilí v mezilidských vztazích a hlasatel

se v porevoluční době dovolával kdekdo, může být čistě účelovou záležitostí, neboť to bylo právě panstvo, které donutilo nejslavnějšího Lucemburka stáhnout zákoník známý pod názvem *Majestas Carolina*. K politické manipulaci s údajnými Karlovými listinami po roce 1448 např. P. Čornej: Klíče ke Karlštejnu, zvláště s. 57–58, 71–72.

²⁵ J. Jurok: Edice, s. 92, 94.

²⁶ Tamtéž, s. 91–95.

²⁷ Jaroslav Boubín: *Petr Chelčický. Myslitel a reformátor*, Praha 2005, s. 105–109.

²⁸ *Petra Chelčického Postilla*, I, ed. Emil Smetánka, Praha 1900, s. 19 (z praktických důvodů text v citátu transkribuji).

striktně duchovního boje proti hříchům i jiným nepravostem,²⁹ pokládal za nejcharakterističtější rys revoluční doby válečné běsnění, které odsuzoval a jež (nejen podle jeho mínění) trvalo patnáct let. Znamená to, že bojové období husitství začíná v Petrově interpretaci rokem 1419 a končí 30. května 1434 bitvou u Lipan. Od moderních časových výměrů husitské revoluce se toto datování příliš neliší.

Navzdory výskytu shodného významu slova *zbúrenie* ve dvou textech, jejichž autoři se názorově zásadně lišili, by bylo chybou vztahovat uvedené substantivum výhradně k husitské revoluci. Jeho sémantické užití bylo širší. V obecné rovině označovalo, jak napovídají oba citované texty, *vzpouru*, v pojetí starobylých panských rodů konkrétně vzpouru proti tradičnímu řádu. Kromě toho se slovo *zbúrenie* (resp. *búrenie*) po celé 15. století vyskytuje též jako pojmenování pro lokální revolty, nepokoje, povstání a rebelie.³⁰

Ve stěžejních česky psaných úředních dokumentech vzniklých v revolučním období na husitské straně jsem zatím substantivum *zbúrenie* hledal marně. Zato se v nich mnohokrát frekventuje podstatné jméno s prokazatelně shodným základem. Slovo *búře*, postverbale vytvořené v dávné slovanštině (*bura*; *buřa*), zjevně souvisí s onomatopoickým *bhur-*, které zaznívá též v latinském slovesu *furo* (tj. bouřit, zuřit, šilet, řídit, být rozvášněn), resp. v substantivech *furor* (zuřivost, šílenství, vášně) či *boreas* (severní vítr nebo severní bouře). V staročestíně však častěji představuje ekvivalent k latinským podstatným jménům *tempestas* (čas, chvíle, okamžik, počasí, bouře, vichřice, nečas, pohroma, zkáza aj.), *procella* (bouře, bouřka, vichr, útok) a *turbo* (vichřice, bouře, vír, kolo, kotouč),³¹ eventuálně k německému *der Sturm* (bouřka,

²⁹ Josef Macek: Sémantická analýza slova „moc“ ve slovníku P. Chelčického, in: *Palaeo-bohemica Immanueli Micháleke septuagenario oblata* (Listy filologické – Supplementum II.), Praha 1992, s. 96–119; Jaroslav Boubín: Obraz převráceného světa. K úvahám Petra Chelčického o společnosti, *ČČH* 108 (2010), s. 593–614.

³⁰ Blíže, ač ne vždy do patriční hloubky, Josef Macek: *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526)*, III. *Města*, Praha 1998, s. 294. Z dalších dokladů kupř.: „Item v tu sobotu před jich stětím žaloval [mistr Jakoubek ze Stříbra – pozn. P. Č.] před těmi zrádnými konšely na rathúze na kněží Nového Města řka, že činie rozdiel v lidu a k búrení káží...“ Viz *Staré letopisy české z rukopisu křižovnického*, edd. František Šimek – Miloslav Kaňák, Praha 1959, s. 81.

³¹ Václav Machek: *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957, s. 59. K českým ekvivalentům substantiva *furor* Helena Karlíková: Hněv ve staročeském lexiku,

bouře, útok, zteč).³² Ve všech případech jde o slova polysémantická, v nichž se zřetelně uplatňuje metonymie, tj. pojmenování na základě věcné souvislosti. Základní význam se tu zpravidla (s výjimkou substantiva *tempestas*, odvozeného od slova *tempus*) vztahuje k přírodnímu jevu, zatímco významy vojenské, politické a technické jsou přenesené. Tak je tomu rovněž u staročeské *búře*, která pochopitelně odkazovala i k biblickým textům, v nichž Hospodinův hněv stíhá zpronevěřilé hromobitím, burácením, plameny, vichrem a smrštěm (Ž 83,16; Iz 29,6; Jr 11,16), leč dokáže i živly ztišit, zklidnit a bohabojné dovést do přístavu (Ž 107,28–31).

Stejně jako pojem *zbúrenie* sloužilo substantivum *búře* v sledovaném kontextu k pojmenování husitské revoluce³³ a jejích násilných projevů, nejednou pokládaných za boží trest. Zároveň se vztahovalo i k místním nepokojům.³⁴ V tomto smyslu se často objevuje též výraz *búrka*, tj. deminutivum od *búře*, adekvátní kratšímu trvání i menšímu politickému dosahu lokálních turbulencí.³⁵ Někdy ovšem stojí *búře*

in: *Verba et historia. Igoru Němcovi k 80. narozeninám*, edd. Petr Nejedlý – Miloslava Vajdlová – Boris Lehečka, Praha 2005, s. 161–165. Základní významy slova *búře* a jeho latinské i německé ekvivalenty evidovali již Josef Jungmann: *Slovník česko-německý*, I. A–J, Praha 1835, s. 78; Jan Gebauer: *Slovník staročeský*, I, Praha 1903, s. 117–118.

³² Např. „bylalyby která búře neb který šturm...“ Viz AČ, I, s. 216 (č. 27).

³³ Tak je tomu ve známé veršované skladbě *Václav, Havel a Tábor*, sepsané v roce 1424 anonymním katolickým autorem, který klade Táborovi do úst slova: „To jest ta búře a největší k tomu příčina, / na popy krvavé jde ta jistá všechna vina.“ Viz František Svejkovský (ed.): *Veršované skladby doby husitské*, Praha 1963, s. 118 (v. 93–94). Téměř shodně se vyslovil katolický básník Jakub Trch v skladbě Truchle k nebi: „Hlas nás oslyš / milý pane Bože, / tuto búři utiš, / toť tvá milost muože.“ In: *Staročeská lyrika*, ed. Jan Vilíkovský, Praha 1940, s. 123–124.

³⁴ Např. mistr Jeroným Pražský sděluje 12. 9. 1415 („ten czwtwrtek nabyblyssy po dny narozenye Matky Boží“) z Kostnice Lackovi z Kravař: „A sylssim, ze by drahná burze byla y w Czechach y w Morawie pro smrt mystra Husowu...“ Viz *Magistri Hieronymi de Praga Quaestiones, Polemica, Epistolae*, edd. František Šmahel – Gabriel Silagi, Turnhout 2010 (Corpus christianorum. Continuatio Mediaevalis 222. Magistri Iohannis Hus Opera omnia, XXVIIa – Supplementum I), s. 257. K místním, byť z celočeského hlediska významným pražským událostem, předcházejícím úkladné popravě Jana Želivského a jeho přívrženců, se váže údajný výrok Jakoubka ze Stříbra na adresu novoměstského tribuna: „Ty jsi vinen všemi těmi búřemi a tímto vším krve prolitiem, a zavedl jsi Českú a Moravskou zemi.“ Viz *Staré letopisy české z rukopisu křižovnického*, s. 81.

³⁵ Uvádím pouze dva příklady: „... aby nižádný obcí měst těchto Pražských nevadil, ani kterých rot a búřek strojil, buď světský neb duchovní.“ Viz AČ, I, s. 221 (č. 31). Počátkem roku 1438 psal Aleš Holický ze Šternberka Oldřichovi z Rožmberka, že on spolu s Hyncem

i *búřka* v těsném sousedství, fakticky jako dva ekvivalenty. Tak je tomu např. v prohlášení, kterým na podzim 1419 prozatímní vláda v čele s královnou-vdovou Žofií a nejvyšším purkrabím Čenkem z Vartenberka tlumočila pražským radním i dalším úředníkům vzkaz Zikmunda Lucemburského, aby „nepokoje a búřky“ pomáhali „stavovati...“³⁶ Výčet nepravostí, tvořících součást *búře*, následuje vzápětí: boření kostelů a klášterů, vyhánění mnichů a jeptišek, konání nepovolených shromáždění a úvahy o volbě husitského biskupa. Zikmund jako dědic českého trůnu, říká se v dokumentu, nebude litovat královských pokladů, co jich „v této zemi má“, aby tu „búři“ zarazil.³⁷ Jeho další kroky však jen přilily olej do ohně.

Slavný husitský sněm v Čáslavi, konaný počátkem června 1421, prohlásil Zikmundovo české královské důstojenství, vzdor korunovaci uskutečněné 28. července 1420 v Svatovítské katedrále, za neplatné, zároveň však reagoval i na revoluční situaci, již značná část veřejnosti pociťovala jako narušení řádu a rozvrat právního stavu. Sněmovní usnesení pojmenovává hlavní příznaky revoluční smršti, totiž „mnohé, rozličné a veliké nesnáze, búře, záhuby, pálenie, násilí i jiné rozbrojené neřády v království našem Českém“,³⁸ jako přímý důsledek rozdílného výkladu božích pravd ohlášených „Písmem svatým...“ Proklamuje proto vůli „neřády v řád a ty búře v klid a v svornost uvéstí a tady obecně dobré téhož království napraviti a upevniti...“³⁹

Bylo to odhodlání, které nepřineslo výsledek. Téměř shodné či nepatrně pozměněné formulace (mimo jiné důkaz, že koncepty sněmovních

Ptáčkem nejsou „búřek příčina“ okolo Prahy. Viz Blažena Rynešová (ed.): *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka*, II. 1438–1444, Praha 1932, s. 8 (č. 7).

³⁶ AČ, III, s. 209 (č. 15).

³⁷ Tamtéž, s. 210. Nepochybným ohlasem provolání je pasáž v *Zlomcích rýmované kroniky*, jejíž autorství se zpravidla přisuzuje Prokopu písařovi: „Ihned Sigmund, uherský král, / slavné listy Čechům jest slal / mnohú řečí ozdobené, / aby i páni Pražené, / oněch búřek nechajíce, / v kostely nesahajíce, / řádem za král vzeli jeho / jakžto dědice pravého, / aby v zemi pokoj měli.“ Viz F. Svejkský (ed.): *Veršované skladby doby husitské*, s. 152 (v. 47–55). Citované verše, umístěné hned za zmínku o setkání Na Křížkách, dokládá oprávněnost datace provolání prozatímní vlády (Palackým kladeného na počátek roku 1420), do října 1419. Detailně k tomu Jaroslav Mezník: *Praha před husitskou revolucí*, Praha 1990, s. 220–221.

³⁸ FRB, V, s. 486.

³⁹ Tamtéž.

usnesení připravovala kancelář Starého Města pražského) čteme v zápisech svatohavelského sněmu v listopadu 1423 („znamenavše mnohé rozličné veliké nesnáze, bůře, záhuby, pálenie, násilí, bezpravie i jiné rozličné neřády království Českému škodlivé i ohyzdné...“),⁴⁰ v úmluvách zdických z následujícího roku („znamenavše mnohé rozličné a veliké nesnáze, bůře, záhuby i jiné rozličné neřády království Českému škodlivé, ohyzdné...“)⁴¹ i v oficiálním dokumentu husitského, tzv. svatomartinského sněmu ukončeného v pokročilém adventu 1433 („znamenavše mnohé, rozličné a veliké nesnáze, bůře, záhuby, války a jiné rozličné neřády království Českého a markrabství Moravského škodlivé...“).⁴² Za dlouhá léta se tak v zásadě nic nezměnilo a slibovaná náprava zůstala „na papíře“, i když politická vůle, vyjadřovaná stále stejnými slovy, nechyběla.

Tento poznatek fakticky potvrzuje Chelčického postřehy. Česká společnost, včetně hlavních politických aktérů, považovala dění odstartované v létě 1419 a trvající přinejmenším do lipanské bitvy za vybočení z řádu, za nenormální stav i dočasný jev, přirovnávaný k prudkému atmosférickému výkyvu, k bouří či k sérii bouří, které jednou zákonitě odezní a poté se poměry opětovně zklidní. Revoluci, ač vyplňovala dlouhá léta, ve své většině nepřivýkla, pocitovala ji jako nenáležitě provizorium a toužila po stabilitě, zakotvené v principech *božího zákona*, jehož rozdílný výklad byl, jak všichni věděli, jednou z hlavních příčin nebývalého otřesu.

Průvodní násilné jevy revoluce („záhuby, pálenie, násilí, bezpravie“) chápali lidé jako opak *řádu*, doslova *neřád* (či přesněji *ne-řád*), tedy překážku obecného prospěchu (resp. užitku celé společnosti, ať již ve výměru všekřesťanském, celostátním, zemském nebo etnický českém), označovaného souslovím *obecné dobré*, resp. latinským termínem *bonum commune*.⁴³ Ačkoliv bychom předpokládali, že v husitském prostředí

⁴⁰ AČ, III, s. 241 (č. 31).

⁴¹ Tamtéž, s. 248 (č. 33).

⁴² AČ, III, s. 412 (č. 5).

⁴³ Blíže k latinskému pojmu i k jeho českému ekvivalentu v evropských i českých souvislostech Winfried Eberhard: „Bonum commune“ v konkurenci mezi monarchickou vládou a stavovskou společností, *ČCH* 102 (2004), s. 449–474. Se zřetelem k husitským Čechům méně přesně Josef Macek: „Bonum commune“ et la Réforme en Bohême, in: *Histoire sociale*,

splývalo *obecné dobré s božím zákonem*, shrnutém ve čtyřech pražských člancích, nebylo tomu tak zcela.

V husitských manifestech a v usneseních husitských sněmů i sjezdů stojí *zákon boží a obecné dobré* vedle sebe a v žádném ze zkoumaných případů nejsou synonymy. Z příkladů, které svého času přesvědčivě analyzoval Winfried Eberhard,⁴⁴ stačí jako pars pro toto uvést zápis píseckého sjezdu části tábořské strany, která 6. února 1426 proklamovala odhodlání jednat „pro chválu a čest boží, a pro obecné dobré této země království Českého“.⁴⁵ Aby nebylo pochyb, jak má být obecné blaho zajištěno, vyjádřili účastníci shromáždění o několik řádků níže ochotu podřídit se „moci zřízené světské... vedle zákona božího“ s podmínkou, že světská moc bude „řádně vyzdvižena“.⁴⁶ Významná složka tábořského svazu, zastoupená královskými městy i předními husitskými šlechtici a hejtmany, tedy neviděla svůj ideál v teokratickém systému, nýbrž v světské vládě, která by v Českém království plně zajistila platnost čtyř pražských artikulů. Ani v tomto případě nebyl *boží zákon* identický s *obecným dobrým*,⁴⁷ jež i v husitských Čechách představovalo především souhrn politických cílů světských vrstev společnosti, víceméně ve shodě s převládajícím významem pojmu *bonum commune* na teritoriu tehdejší západokřesťanské Evropy.⁴⁸

Skutečnost, že se sousloví *boží zákon* a *obecné dobré* vyskytují v oficiálních husitských dokumentech v těsném sousedství, aniž významově splývají, obráží podle mého mínění věrně charakter husitského úsilí. V něm se snahy o reformu náboženského a církevního života časově prolínaly se zjevným trendem přerozdělit politickou moc v souladu s principy krystalizujícího stavovství. Závěry píseckého sjezdu tedy fakticky anticipovaly řešení závažného problému, jak ukončit revoluci.⁴⁹

sensibilités collectives et mentalités. Mélanges Robert Mandrou, Paris 1985, s. 517–525; zamlčeně též, in: I. Němec a kol.: *Slova a dějiny*, s. 233–244.

⁴⁴ W. Eberhard: „Bonum commune“, s. 466–469.

⁴⁵ AČ, III, s. 257 (č. 36).

⁴⁶ Tamtéž, s. 258 (č. 36).

⁴⁷ Ve stejném smyslu čteme, že husitský sněm ke dni 10. 2. 1432 byl do Prahy svolán „pro chválu boží a pro obecné dobré...“ Viz AČ, III, s. 395 (č. 1).

⁴⁸ W. Eberhard: „Bonum commune“, s. 456–465.

⁴⁹ K této závažné otázce s pokusem o nový koncepční vhléd naposledy Josef Válka: Zikmund a husité. Jak zakončit (husitskou) revoluci, *ČMM* 128 (2009), s. 3–33; též: Vláda Alše

Tato otázka nabyla na aktuálnosti v průběhu podzimu 1431, kdy basi-
lejský koncil vyslovil ochotu diskutovat o husitském programu, a brzy
poté i v souvislosti s extrémními klimatickými výkyvy, jež zemi postihly
v letech 1432–1434, odhalily její ekonomické vyčerpání a veřejné míně-
ní naladily proti pokračujícím válkám. Martin Lupáč, hlavní vyjedna-
vač s basilejským koncilem, jistě tlumočil názory radikálně smýšlejících
husitů, když tvrdil, že by nikdy neustali v boji, kdyby Čechy nezasáhla
série přírodních katastrof. Byl to svým způsobem paradox. Tehdejší
čeština označovala revoluci často slovy *vzbúrenie* či *búře*, jejichž pů-
vodní význam se vztahoval k přírodním jevům. Shodou okolností to
byly ve značné míře právě tragické důsledky přírodních pohrom, které
přiměly husitské představitele k rozhodnutí revoluční bouři ukončit.

Tečku za ní však neučinilo krvavé lipanské střetnutí, nýbrž smlouvy
pracně sjednané s basilejským koncilem (kompaktáta v užším slova
smyslu) i s králem Zikmundem Lucemburským a slavnostně přijaté
i vyhlášené v letní Jihlavě roku 1436. Tehdy Kristus „po mnohých
búrčech a nesnáziech“ ráčil „spatřiti na lid svůj“, takže úmluvy se
svatým sborem basilejským a jeho legáty byly „v dobrý slavný konec
uvedeny; skrze kterúžto jednotu mír a pokoj vznikl jest...“⁵⁰ Dohody
s koncilem se ovšem týkaly výkladu *božího zákona*, shrnutého ve čty-
řech pražských článcích, tj. církevních a náboženských problémů,
jejichž zdárné vyřešení podmiňovalo legalizaci revolučních výsledků
v politické sféře, tj. shodu na *obecném dobrém*. Majestát Zikmunda
Lucemburského, jenž 20. července 1436 stvrdil porevoluční status quo
v rovině politické a částečně konkretizoval náboženskou praxi, výsady
udělené panovníkem pražským městům i slavnostní uznání Zikmunda
českým králem zástupci kališnických stavů příznačně následovaly až
po schválení a vyhlášení basilejských kompaktát.⁵¹ Zikmund i jeho

Vřešťovského z Riesenburka. Úsilí husitů o obsazení politického prostoru zemské obce,
ČMM 128 (2009), s. 297–326.

⁵⁰ *AC*, III, s. 446 (č. 21).

⁵¹ Z novější vědecké produkce k tomu např. Winfried Eberhard: *Der Weg zur Koexistenz: Kaiser Sigmund und das Ende der hussitischen Revolution, Bohemia* 33/1 (1992), s. 1–43; František Kavka: *Poslední Lucemburk na českém trůně. Králem uprostřed revoluce*, Praha 1998, s. 198–208; Petr Čornej: *Velké dějiny zemí Koruny české, V. 1402–1437, 2.,* revidované vyd., Praha – Litomyšl 2010, s. 633–639; P. Čornej – M. Bartlová: *Velké dě-
jiny*, VI, s. 11–19; František Šmahel: Husitské artikuly a jihlavská kompaktáta, in: *Jihlava*

někdejší protivníci je chápali jako podmínku „pro lepší upokojenie a řádu uvedenie země české...“⁵²

Pozorné čtení předchozích citátů prozrazuje, že kýžený mír a pokoj i opětovné ustavení řádu, jehož konstrukce respektovala revoluční změny, spojovali současníci s obnovením *jednoty*, založené na sladění zájmů jednotlivců i sociálních skupin a odkazující k nedostížné harmonii boží říše. Proto upřímně vítali skutečnost, že kališnická církev byla pojata v jednotu s církví obecnou; konkrétním výrazem opětovného sjednocení české země a společnosti pak bylo uznání a přijetí staronového panovníka. Idea jednoty tak tvořila protiklad k politickému i náboženskému *roztržení* země, zmítající se po dlouhá léta v revoluční anarchii a dokládající správnost Ježíšova výroku: „Každé království vnitřně rozdělené pustne a žádná obec ani dům vnitřně rozdělený nemůže obstát.“ (Mt 12,25; obdobně L 11,17).

Teprve slavnostní akty na jihlavském náměstí uzavřely, alespoň podle řeči soudobých úředních pramenů i zachované korespondence, revoluční období. Nové poměry měly sice k vysněné stabilitě a jednotě daleko, nicméně rozvrat předchozích let se již neopakoval. V létě 1436 tak z tehdejšího politického hlediska *vzbúrenie*, zahájené v červenci a srpnu 1419, konečně ustalo. Bouře a bouřky vystřídal o poznání klidnější počasí. Dílčí závěr se přímo vnucuje: Časové rozpětí husitské revoluce se ve výměru tehdejších aktérů a současných historiků v zásadě neliší. Názory nynější husitologie tak v podstatě souzní s pohledy 15. století, a nejsou tudíž poznamenány anachronistickým viděním.

Pochybovače a skeptiky snad přesvědčí dva citáty, tentokrát z po-revolučních pramenů. Tzv. mírný list, přijatý účastníky zemského sněmu v lednu 1440, konstatoval „roztrzenie v zemi naší České“⁵³ po smrti Zikmunda Lucemburského a po nečekaném skonu Albrechta II. Habsburského. V nastalém interregnu se rozhodl obnovit jednotu Českého království na základě přísného dodržování kompaktát i dalších

a basilejská kompaktáta 26. – 28. června 1991. Sborník příspěvků z mezinárodního sympozia k 555. výročí přijetí Basilejských kompaktát, Jihlava 1992, s. 11–28; týž: Basilejská kompaktáta, jejich zpisemnění a ratifikace, *SMB* 1 (2009), s. 187–229; týž: *Basilejská kompaktáta. Příběh deseti listin*, Praha 2011, s. 64–75. Josef Válka: Kompaktáta a kapitulace. Charta stavovských svobod?, *ČMM* 129 (2010), s. 19–43.

⁵² *AČ*, III, s. 446 (č. 21).

⁵³ *AČ*, I, s. 246 (č. 1).

jihlavských smluv.⁵⁴ Dokumenty, schválené a vyhlášené v létě 1436, se fakticky staly zemskými zákony s platností téměř ústavní. Ve stejném smyslu se na ně i na tzv. mírný list odvolávaly v letech 1445–1446 zápisy kutnohorského sjezdu kališnické strany vedené Jiřím Poděbradským⁵⁵ i zemského sněmu uskutečněného v Pelhřimově.⁵⁶ První písemnost ocenila význam jihlavských smluv s již historickým odstupem: „Znamenajíce kompaktata s konciliem i s ciesařem smlúvy učiněné, že jsú naše země příčina veliká a pomoc k dojití pokoje a přestáníe válek a mnohých nesnázek...⁵⁷ Po pouhých devíti letech vnímala tehdejší česká politická scéna přijetí jihlavských dokumentů jako tečku za revolučním obdobím, jehož nejviditelnější komponentou byly kruté války. Opakování revoluční bouře si nikdo nepřál.

Drsná a bolestná zkušenost, třebaže husitské Čechy proslavila po celé Evropě a přispěla k prosazení zásadních náboženských i politických proměn v Českém království a částečně též na Moravě, se natrvalo vryla do společenského vědomí a ve chvílích krizí zpravidla bránila násilným radikálním řešením. Přesto tzv. druhé husitské válce v letech 1467–1474 (1479) nezamezila. Pokojná cesta, vytyčená kompaktáty a spočívající v koexistenci lidí dvou křesťanských konfesí, nalezla, navzdory nezbytným třenicím, posléze svůj výraz v kutnohorském náboženském míru roku 1485 a zejména v každodenním životě obyvatel Čech a Moravy.⁵⁸ Svou válečnickou proslulost a zdatnost zužitkovávali Češi a Moravané ve druhé polovině 15. a na počátku 16. století především jako vojenští podnikatelé a „sezónní“ žoldnéři „v cizích službách“.⁵⁹

Sílicí odpor k pokračující revoluci, patrný v české společnosti od roku 1431, i strach z válek a bouří, trvale přítomný v politickém

⁵⁴ Tamtéž, s. 246 (č. 1).

⁵⁵ Tamtéž, s. 291–292 (č. 18).

⁵⁶ Tamtéž, s. 294–296 (č. 20).

⁵⁷ Tamtéž, s. 291 (č. 18).

⁵⁸ František Šmahel: Svoboda slova, svatá válka a tolerance z nutnosti v husitském období, *ČCH* 92 (1994), zvláště s. 665–677. Německý překlad pod názvem *Pax externa et interna. Vom Heiligen Krieg zur Erzwungenen Toleranz im hussitischen Böhmen (1419–1485)*, in: *Toleranz im Mittelalter*, edd. Alexander Patschovsky – Harald Zimmermann, Sigmaringen 1998, zvláště s. 255–273.

⁵⁹ Nejsystematičtěji k tomu Uwe Tresp: *Söldner aus Böhmen. Im Dienst deutscher Fürsten: Kriegsgeschäft und Heeresorganisation im 15. Jahrhundert*, Paderborn – München – Wien – Zürich 2004 (Krieg in der Geschichte, XIX).

uvažování porevolučních časů, ostře kontrastuje s nadějemi, které s *búří* spojovali husité rozdílné názorové orientace na jejím počátku, kdy ještě nebylo zřejmé, jak dlouho potrvá a jak vysokou cenu si vyžádá. Příkladně to ilustruje slavný veršovaný disput *Hádání Prahy s Kutnou Horou*, sepsaný předním husitským vzdělavcem na podzim 1420. Působivá expozice vlastního hádání, v němž personifikovaná Praha hájí před Kristem, nejvyšším a nejdokonalejším soudcem, husitské pojetí *božího zákona*, přibližuje adresátům též dobu osudové pře. Spor se odehrává v „čas všie búře i hřímanie, / země hnutie, krup, blýskanie, / o němž svatý Jan pověděl...“,“⁶⁰ tedy na pozadí Posledního soudu, kterému bezprostředně předchází „zázrak nevidaný / a od věk- kón neslýchaný“, jehož dějištěm jsou Čechy.⁶¹ Básníkovo přesvědčení, že husitské úsilí, představované nejen návratem k přijímání svátosti oltářní pod obojí způsobou, učinilo zásadní vlom do pozemských dějin a tvoří jeden z klíčových milníků na cestě křesťanstva ke spasení, tu pozoruhodně ladí s tzv. první předmluvou i celkovou koncepcí *Husitské kroniky* Vavřince z Březové.⁶² Husitský zápas za *boží zákon*, sváděný na konci věků, kdy řádění Antikristovo vrcholí, tak věřícím přiblížil spásu nedlouho před propuknutím Posledního soudu, jehož předzvěstí je revoluční *búře*.

V podstatě optimistický názor husitského poety, pochopitelný v opojné atmosféře čerstvých vítězství nad Zikmundovými vojsky a vyslovený v klamné předtuše brzkého prosazení čtyř pražských artikulů jako závazné normy křesťanského života, zřejmě odpovídal náladám husitské veřejnosti na konci prvního revolučního roku. Očekávání *zázraku* nového Kristova příchodu, ať už zjevného, tajného či symbolického, i přesvědčení, že právě Čechy se změní v jeviště dramatického střetnutí s Antikristem, prostupovalo tehdy mysl tisíců věřících, násobené

⁶⁰ Jiří Daňhelka (ed.): *Husitské skladby Budyšínského rukopisu*, Praha 1952, s. 81, v. 25–27.

⁶¹ Tamtéž, v. 29–31.

⁶² První předmluva k Vavřincově Husitské kronice in: *FRB*, V, s. 329. *Hádání Prahy s Kutnou Horou* v širším kontextu analyzoval Petr Čornej: *Husitské skladby Budyšínského rukopisu: funkce – adresát – kulturní rámec*, *Česká literatura* 56 (2008), s. 301–344. K Vavřincovu a husitskému vnímání husitského zápasu v rámci středověkého chápání dějin týž: Vavřincova vylidněná Praha, *Česká literatura* 52 (2004), s. 293–323, zvláště s. 301–303; týž: Zrození husitského mýtu: problém optiky, zvláště s. 88–89.

mesianistickou představou o vyvolenosti českého národa.⁶³ Shodný názor o blížícím se konci pozemského času a o Kristově příchodu do Českého království slyšíme i v kázáních Jana Želivského, pronášených ve velikonočním čase roku 1419: „Neboť někdy se mívá Kristus ke svým, jako by chtěl jíti dále, ale když je uveden do pohostinství srdce, tu rázem se dává poznat v lámání chleba. Protož rceme: Zůstaň s námi v Čechách!“⁶⁴ O necelý týden později burcoval své posluchače již přímým odkazem na nadcházející zápas s Antikristem v okamžiku, kdy dějinný horizont potemněl, neboť pozemský čas spěje ke svému konci: „Když už bylo večer, když se tak velicí nepřátelé přibližovali žádajíce jim čas zešeřelý, stane Ježíš uprostřed nich. A takovým se vždy zjeví Ježíš, kdykoli nastane tma. Proto, Čechové, mějme naději! Neboť navečer Pán přijde a nebude meškati se zvěstováním pokoje. Kéž nyní navečer se nám již zjeví Pán, abychom byli jakožto kůň ozdobený k boji (Zachariáš 10,3) proti Antikristu a jeho údům...“⁶⁵

Shodně ztemnělý obzor nacházíme i v ohlédnutí seniora tábořské církve Mikuláše z Pelhřimova, podmanivě evokujícího ovzduší dějinné naléhavosti v posledních předrevolučních letech. Tehdy se zdálo, že

⁶³ Rudolf Urbánek: Počátky českého mesianismu, in: *Českou minulostí. Práce věnované profesoru Karlovy university Václavu Novotnému jeho žáky k šedesátým narozeninám*, edd. Otakar Odložilík – Jaroslav Prokeš – Rudolf Urbánek, Praha 1929, s. 124–145, zvláště s. 140–144; týž: Český mesianismus ve své době hrdinské, in: *Od pravěku k dnešku. Sborník prací z dějin československých k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře*, I., Praha 1930, s. 262–284 (přetištěno in: Rudolf Urbánek: *Z husitského věku. Výbor historických úvah a studií*, Praha 1957, s. 7–28); František Šmahel: *Idea národa v husitských Čechách*, 2., doplněné vyd., Praha 2000, s. 93–96, 281–282.

⁶⁴ Novočeský překlad Amedea Molnára in: Amedeo Molnár (ed.): *Výzva Jana Želivského. Výbor z kázání*, Praha 1954, s. 39. V latinském originálu: „... quia aliquando habet se cum suis, quasi vellet longius ire, et cum inducitur in hospicium cordis, statim in fraccione panis cognoscitur. Ergo dicamus: Mane nobiscum in Bohemia...“ Viz Amedeo Molnár (ed.): *Dochovaná kázání Jana Želivského z roku 1419*, I. *Od neděle velikonoční do páté neděle po sv. Trojici*, Praha 1953, s. 27.

⁶⁵ A. Molnár (ed.): *Výzva Jana Želivského*, s. 97–98. V originálu: „Cum iam fuit sero, cum tanti inimici apinquinabant, tempum serotinum eis optando. Et talibus Dominus apparet, cum fuerit sero etc. Ergo, Bohemi, habeamus spem, quia sero Dominus veniet et non tardabit, pacem annunciendo... O, utinam nunc sero modo nobis Dominus appareat, ut essemus equus glorie sue in bello contra Anticristum et eius membra...“ Viz A. Molnár (ed.): *Dochovaná kázání Jana Želivského*, s. 49–50. Jak je zřejmé, překládal Molnár poměrně volně, vynecháváje četné kazatelovy biblické citáty, vyznačené uprostřed citované latinské pasáže třemi tečkami.

„svět už stárne a den se schyluje k večeru...“⁶⁶ Rozhodující střetnutí s Antikristem, který konal mystérium nepravosti, mělo proto začít co nevidět. Prvořadou povinností dobrých kněží bylo na nic nečekat a snažit se co nejrychleji šířit závazný výklad *božího zákona*, ukázat cestu ke spasení co největšímu počtu věřících, a přispět tak k slavnému vítězství Beránka božího nad Antikristovými úklady. Bylo by jistě možné namítnout, že podobné argumenty, zdůvodňované strachem z blížícího se finále pozemských dějin, nacházíme po celý středověk (v českém prostředí stačí připomenout Matěje z Janova).⁶⁷ To je jistě pravda, nikdy však nevyústily v revoluční smršť. Upřímná (leč z dnešního pohledu poněkud naivní) touha husitských kněží provést pod tlakem představy naplněnosti časů urychlenou evangelizaci obyvatelstva akcelerovala podle mého mínění dějinný vývoj a významně napomohla, pochopitelně v kombinaci s jinými faktory, k revoluční erupci.⁶⁸

Symbolika tmavé oblohy s děsivým Antikristovým přízrakem a mimořádně frekventované odkazy husitských kazatelů na apokalyptické líčení předehty a průběhu Posledního soudu („Tu vzal anděl kadi-delnici, nahrnul do ní oheň z oltáře a vrhl ji dolů na zem; a nastalo burácení, hřímání, blesky a zemětřesení.“ Zj 8,5) nepochybně přispěly k dobovému vnímání husitské revoluce jako úchvatné i ničivé bouře, která musela zákonitě propuknout. Mnozí stoupenci programu čtyř artikulů do ní zprvu vkládali své naděje, avšak její síla, trvání a důsledky

⁶⁶ Novočeský překlad Evy Kamínkové a Rudolfa Urbánka in: Ivan Hlaváček (ed): *Ze zpráv a kronik doby husitské*, Praha 1981, s. 292. Originál říká „jam senescentis mundi die vergente ad vesperam...“ Viz Konstantin Höfler (ed.): *Geschichtschreiber der husitischen Bewegung in Böhmen*, II, Wien 1865 (FRA, 1. Abtheilung, Scriptores, VI), s. 475.

⁶⁷ Viz Amedeo Molnár: Eschatologická naděje české reformace, in: *Od reformace k zítřku*, Praha 1956, zvláště s. 15–34. K eschatologickému citění v předvečer a na počátku husitské revoluce např. František J. Holeček: „Ministri Dei possunt in dampnationem perpetuam papam male viventem detrudere...“ (Hus a problém Antikrista), in: *Jan Hus na přelomu tisíciletí*, edd. Miloš Drda – František J. Holeček – Zdeněk Vybíral, Tábor 2001 (HT – Supplementum 1), s. 219–245; Martin Wernisch: *Husitství. Raně reformační příběh*, Brno 2003, s. 46; Pavlína Cermanová: „Čas nynější den pomsty slove a trestkání...“ O zatracení a spáse ve středověkých Čechách, in: *Evropa a Čechy na konci středověku. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi*, edd. Eva Doležalová – Robert Novotný – Pavel Soukup, Praha 2004, s. 233–251; táž: Jakoubkův a Biskupcův Výklad na Apokalypsu. Porovnání s důrazem na interpretaci antikristovského mýtu, in: *Jakoubek ze Stříbra. Texty a jejich působení*, edd. Ota Halama – Pavel Soukup, Praha 2006, s. 209–228.

⁶⁸ P. Čornej – M. Bartlová: *Velké dějiny*, VI, s. 282.

aktéry strhujících událostí přinejmenším překvapily. Málokdo tušil, jak dlouhý a krvavý bude boj za prosazení *božího zákona*, jehož husitský výměr, v rozporu s původním očekáváním, západní křesťanstvo odmítlo a který se v kompromisní podobě prosadil pouze na teritoriu Čech a Moravy. I v 15. století byly dějiny, chápané jako cesta lidstva ke spasení, otevřené.

Na rozdíl od středověké latiny, která k pojmenování nepokojů, povstání, revolt a revolucí užívala vícevýznamových slov, jejichž původ bychom namnoze shledali v římském právu (*tumultus, turba, seditio, rebellio, conjuratio*),⁶⁹ vystačila si tehdejší čeština pro označení husitské revoluce především se substantivy *vzbúrenie, búrre* a *války*, i když v pramenech nacházíme i jiná, leč méně výstižná podstatná jména (*nepokoj, rozbroj, násilí, neřád, nesnáze*). I proto dobové vnímání událostí let 1419–1436 jako *vzbúření* či *bouří*, jejichž nejviditelnějším znakem byly dlouhotrvající *války*, přežilo staletí. Známy Zacharias Theobald, píšící na počátku 17. věku, nazval své rozsáhlé dílo příznačně *Hussitenkrieg*.⁷⁰ Huguenot Jacques Lenfant, činný přibližně o sto let později, nazíral problém obdobně.⁷¹ Ve svém prvním přehledném zpracování českých dějin, vydaném roku 1843, pojmenoval pětadvacetiletý Václav Vladivoj Tomek příslušnou kapitolu *Počátek bauří a wáleke w zemi České až do poražení císaře Sigmunda na Žižkowě a před Wyšehradem*.⁷² Tomuto pojetí zůstal věrný rovněž v životním díle, jehož čtvrtý svazek⁷³ nese podtitul *Praha we wálce náboženské za krále Sigmunda (1419–1436)*. I František Palacký mluvil o *husitských válkách*, zatímco pojem *bouře* přisuzoval spíše lokálním nepokojům.⁷⁴ První pražská defenestrace 30. července 1419 je ale v jeho podání prvním krvavým výbuchem „revolučním“, byť ve vymezení husitských válek léty 1419–1434 navazoval více na Chelčického než na mínění husitské politické reprezentace a svého někdejšího

⁶⁹ R. Koselleck et al.: *Revolution*, s. 654.

⁷⁰ Zacharias Theobald: *Hussitenkrieg*, Nürnberg 1621.

⁷¹ Jaques Lenfant: *Histoire de la guerre des Hussites et du concile de Basle. Tome premiere – Tome second*, Amsterdam 1731.

⁷² W. W. Tomek: *Děje země české*, Praha 1843, s. 166.

⁷³ W. W. Tomek: *Dějepis města Prahy*, Praha 1879.

⁷⁴ František Palacký: *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, III, ed. Miloslav Novotný (na základě posledního vydání vyšlého za života spisovatele), Praha 1939, s. 239.

asistenta Tomka.⁷⁵ Shodné či podobné terminologie (války, vzbouření, bouře) se v 19. i na prahu 20. století přidržovaly v husitských pasážích četné populárně naučné práce⁷⁶ a učebnice⁷⁷.

Přímou rovnici mezi pojmy *revoluce* a *vzbouření* vedl z autorů poloviny 19. století jediný Karel Sabina v práci věnované osobnosti Jana Žižky, byť se jako autor textu často uvádí Emanuel Arnold. Na obranu husitského vojevůdce, jemuž veřejné mínění vyčítalo ukrutnosti při dobývání měst, uvedl, že drastický postup nezáležel vždy jen na Žižkově vůli, nýbrž především na jeho bojovnících, „an lid ten v revoluci (vzbouření) stál a proti všemu, co se s ním neshodovalo, rozplameněn byl.“⁷⁸

Letmá a nesoustavná probírka rozmanitými tituly různých historiografických žánrů naznačuje, že se pojmenování *revoluce* pro období let 1419–1436 ještě na počátku 20. století nerozšířilo. Nedivme se. Vcelku klidné poměry panující v Evropě i v českých zemích ve druhé polovině 19. století a vzpomínka na revoluční události let 1848–1849 pozitivnímu hodnocení revolucí nepřály. Riegrův *Slovník naučný* definoval revoluci jako „násilný převrat ve zřízení státním, způsobený povstáním, na rozdíl od právní reformy“.⁷⁹ Čtenáře však autor nenechával

⁷⁵ František Palacký: *Stručný přehled dějin českých doby starší (až po rok 1526)*, ed. Rudolf Havel, Praha 1976, s. 76. Původně součást hesla Čechy, in: (Riegrův) *Slovník naučný*, II, Praha 1861, s. 375–388. Palackého chápání revoluce a revolucí se naposledy dotkl Josef Válka: *Husitská revoluce a první pokusy o restauraci*, ČMM 130 (2011), zvláště s. 4.

⁷⁶ K. V. Zap: *Vypsání války husitské*, Praha 1868 (2., přepracované vyd., Praha 1893); Jan Dolenský: *Obrázkové dějiny národu českého*, Praha 1892–1893 (dalších šest vydání do roku 1924). Zde kapitoly s příznačnými názvy: *Vzbouření proti králi Sigmundovi*, *Válka domácí*.

⁷⁷ Kapitola *Bouře husitské a koncil basilejský* v knize Jaroslav Bidlo – Josef Šusta: *Dějiny středního a nového věku do roku 1648*, Praha 1912 (Jaroslav Bidlo – František Hýbl – Josef Šusta: *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních*, II), s. 192 (na s. 194 podkapitola *Války husitské*).

⁷⁸ Závěrečnou část článku Jan Žižka z Trocnova, vůdce Čechů (uveřejněn v *Občanských novinách* 6. 2. 1849) přetiskl jako Arnoldovu práci Josef Kočí: *Emanuel Arnold*, Praha 1964, s. 122–126 (citovaná pasáž na s. 125). Podle Kočího je však text doslova převzat z knihy *Děje husitů s zvláštním zřehledem na Jana Žižku*, vydané sice pod jménem Arnoldovým, leč považované literárními znalci za text Sabinův. Blíže k tomu Michal Charypar: *Karel Sabina: „epigon“ a tvůrce. Textová přibuzenství jako zdroj smyslu a poznání*, Praha 2010, s. 83–86, 200–201.

⁷⁹ (Riegrův) *Slovník naučný*, VII, Praha 1868, s. 363.

na pochybách, komu patří jeho sympatie: „Řádný způsob proměny zřízení státního jest reforma.“⁸⁰

Kladné vnímání dějinného významu revolucí se v českém prostředí prosadilo až později, nikoliv ale výhradně v souvislosti s nástupem marxismu a silou dělnického hnutí, nýbrž také v sepětí s událostmi první světové války, v jejímž důsledku padly tradiční monarchie a otevřel se prostor další demokratizaci veřejného života i vzniku nových států. Masarykovo i Benešovo chápání „světové revoluce“⁸¹ a jejich programové přihlášení se k husitské tradici tak spolu se vzestupem politické levice změnilo vnímání epochy bojového husitství, nahlíženého nyní obecně jako revoluce, ať již ze strany jejích obdivovatelů, či kritiků.⁸² Konkrétní aplikace a interpretace dnes zcela běžného pojmu *husitská revoluce* by byly sice zajímavé, avšak vyžádaly by si samostatné analytické pojednání.⁸³

⁸⁰ Tamtéž.

⁸¹ V tomto duchu pojímal a vysvětloval historický význam *revolucí* např. Jan Slavík v hesle *Revoluce*, in: *Ottův slovník naučný nové doby*, V, Praha 1938, s. 598–602. Již dříve týž: *Revoluce husitská a světová*, *Sobota* 6 (1935), s. 310–311. 317–318, 347–348.

⁸² Z profilových meziválečných prací zejména Josef Pekař: *Žižka a jeho doba*, III. *Žižka vůdce revoluce*, Praha 1930; Jan Slavík: *Husitská revoluce. Studie historicko-sociologická*, Praha 1934; Kamil Krofta: *Žižka a husitská revoluce*, Praha 1936.

⁸³ Petr Čornej: *Husitská revoluce. Nástin proměny pojmu v českém historickém myšlení a v dějinné paměti*, in: Miloslav Bednář, Milan Hlavačka a kol.: *Válka a revoluce jako hybatelé dějin a česká dějinná zkušenost*, Praha 2021, s. 73–112.

HUSITSTVÍ: KATASTROFA, NEBO VÝCHODISKO Z POZDNĚ STŘEDOVĚKÉ KRIZE?

Málokteré dějinné období vyvolávalo a stále ještě vyvolává v české společnosti tak rozporná a emotivní hodnocení jako husitství, vyplňující téměř celé 15. století. Širší kulturní veřejnost je vnímá buď jako nejvýznamnější epochu české minulosti, nebo (a to častěji) v ní spatřuje katastrofu, která zpřetrhala kontinuitu s časy Karla IV., proměnila České království v rozvrácenou zemi a zbrzdila nástup renesance i humanismu.

Většina českých i zahraničních badatelů ale chápe husitství už poměrně dlouho jako vyústění dlouhodobě se zhoršujících poměrů v českých zemích a zároveň jako nedílnou součást krize (resp. dysfunkce), která v průběhu 14. věku zasáhla téměř celou Evropu a odeznívala až do sklonku následujícího století.¹ Samotný pojem *pozdně středověká krize* však postrádá jednoznačné vymezení a někteří vědci jej dokonce zpochybňují či přímo odmítají. Přesto je stále nosný v případě, pojímáme-li krizi jako zvrát, v němž tradiční středověké struktury vyklízely, nezřídka za dramatických okolností, prostor strukturám kvalitativně odlišným, avšak odpovídajícím potřebám společnosti, která pozvolna vstupovala do bran novověku.²

V průběhu pozdně středověké krize řešila západokřesťanská Evropa dlouhodobé problémy a současně reagovala na nepředvídatelné události. Do prvního okruhu náleželo vyostřené soupeření mezi duchovní a světskou mocí, dále krystalizace stavovského systému v důsledku politických aspirací vyšší a nižší šlechty i měšťanstva, dočasné vyčerpání

¹ František Graus: *Krize středověku a husitství*, ČČH 17 (1969), s. 507–526; František Šmahel: *Husitská revoluce*, I. *Doba vymknutá z kloubů*, Praha: 1993, s. 71–323; Petr Čornej: *Velké dějiny zemí Koruny české*, V. *1402–1437*, Praha – Litomyšl 2000, s. 11–71.

² Ferdinand Seibt: *Zu einem neuen Begriff von der Krise des Spätmittelalters*, in: *Europa 1400. Die Krise des Spätmittelalters*, edd. Ferdinand Seibt – Winfried Eberhard, Stuttgart 1984, s. 7–23; Erich Meuthen: *Das 15. Jahrhundert*, München 2006, s. 121–140.

možností evropského zemědělství³ a klesající těžba drahých kovů, projevující se znehodnocením mince.⁴ Do druhého okruhu lze zařadit obnovený zápas s islámem, jenž pod vedením osmanských Turků zahájil v polovině 14. století expanzi na Balkán, a nástup hladomoru i ničivých epidemií, zvláště morových, které zredukovaly počet evropského obyvatelstva.

Právě tento faktor pokládali historikové ještě donedávna za bezprostřední spouštěč krize. „Černá smrt“ po první mocné vlně v letech 1347–1352 v Evropě na několik staletí zdomácněla a v kombinaci se změnou klimatu (nástup „malé doby ledové“) ztížila existenční podmínky tehdejších lidí.⁵ Úbytek evropského obyvatelstva mezi polovinou 14. a polovinou 15. věku je nepopíratelný, byť se procentuální odhady ztrát (10–33 %) výrazně liší a značné difference existovaly též mezi jednotlivými regiony.⁶ V této souvislosti experti již dlouho debatují, zda a jak ovlivnila „inlace smrti“ dobovou mentalitu, ať již ve smyslu prohloubené religiozity, nebo radostného renesančního přitakání uvolněné smyslovosti.⁷

I když charakteristické složky pozdně středověké krize evidujeme v celé západokřesťanské Evropě, jejich výskyt v čase i v prostoru byl značně nerovnoměrný. S jistým zjednodušením se dá říci, že krize nastoupila nejprve v západní Evropě (Francie, Anglie, Pyrenejský poloostrov, italské oblasti) a teprve na samém sklonku 14. věku zasáhla střední a středovýchodní Evropu. Státy, jež krize postihla nejdříve, ji překonaly už před polovinou či nedlouho po polovině 15. století, což

³ Denis Hay: *Evropa pozdního středověku 1300–1500*, Praha 2010, s. 35–120, 248–302.

⁴ Peter Spufford: *Handbook of Medieval Exchange*, London 1986, s. 273–278.

⁵ Eduard Maur – Pavla Horská – Milan Stloukal – Milan Kučera: *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha 1990, s. 163–211; Wolfgang Behringer: *Kulturní dějiny klimatu. Od doby ledové po globální oteplování*, Praha – Litomyšl 2010, s. 147–157.

⁶ Klaus Bergdolt: *Černá smrt v Evropě. Velký mor a konec středověku*, Praha 2002, s. 26–81; Manfred Vasold: Die Ausbreitung des Schwarzen Todes in Deutschland nach 1348. Zugleich ein Beitrag zur deutschen Bevölkerungsgeschichte, *Historische Zeitschrift* 277 (2003), s. 281–308.

⁷ František Graus: *Pest – Geissler – Judenmorde. Das 14. Jahrhundert als Krisenzeit*, Göttingen 1987; Jean Delumeau: *Hřích a strach. Pocit viny na evropském Západě ve 13.–18. století*, Praha 1998, s. 15–127. Starší názory charakterizoval František Graus: Das Spätmittelalter als Krisenzeit. Ein Literaturbericht als Zwischenbilanz, in: *Medievalia Bohemica* 1 (1969, Supplementum), s. 3–75, zde s. 46–49.

dokládají příklady Portugalska a Kastilie, které v této době stanuly u počátků evropské koloniální expanze. Téměř souběžně se vnitřně stabilizovaly Francie a Anglie, obnovující zároveň své velmocenské postavení.

Jako důkaz nerovnoměrnosti evropského vývoje může sloužit české soustátí, prožívající léta všestranného rozmachu kolem roku 1350, kdy se západní Evropa zmítala v depresi. Jistě i tento moment přispěl k tomu, že české země vyrovnaly zpoždění, tradičně je dělicí od evropského civilizačního centra mezi Pyrenejemi a Rýnem, resp. mezi Severním mořem a Tiberou. Důvodů, proč právě tehdy Koruna česká dosáhla vrcholu svého středověkého rozvoje, bylo více: hospodářsky příznivé důsledky zemědělské a městské kolonizace, ukončené až v polovině 14. století, vydatná ložiska stříbra, osobnost mimořádně schopného panovníka Karla IV., od roku 1355 nositele císařského důstojenství, a fakt, že v důsledku vnitrozemské polohy odolávalo české a moravské teritorium relativně dlouho větším náporům moru, jenž se šířil především po exponovaných obchodních cestách. Šťastné období Karlovy vlády, proměňivší české soustátí v evropskou mocnost a Prahu v jedno z nejvýznamnějších měst celého kontinentu, se promítlo i do roviny politického uvažování a pozdvihlo sebevědomí obyvatelstva, zvláště intelektuální elity.⁸ České království, tvořící nejdůležitější složku Koruny české, bylo vnímáno jako země, které Bůh projevil mimořádnou přízeň a zajistil jí nejpřednější místo v křesťanském světě.⁹

Krizové příznaky zpočátku znepokojovaly málokoho. Ve zvýšené míře se začaly kumulovat až po Karlově smrti (29. 11. 1378), kdy na český trůn zasedl jeho syn Václav IV., již korunovaný římský král. Vzdělaný panovník však postrádal otcův politický talent a spíše se ocital ve vleku událostí, než aby je sám usměrňoval.¹⁰ Spatřovat v něm hlavního viníka politického rozkladu a výbuchu husitské revoluce, jak činila už v 15. století katolická propaganda, by však bylo krajním

⁸ Jiří Spěváček: *Karel IV. Život a dílo (1316–1378)*, Praha 1979, s. 16–19, 486–490.

⁹ František Šmahel: *Idea národa v husitských Čechách*, 2., doplněné vyd., Praha 2000, s. 22–51.

¹⁰ Ivan Hlaváček: Václav IV., in: *Čeští králové*, edd. Marie Ryantová – Petr Vorel, Praha – Litomyšl 2008, s. 211–217.

zjednodušováním. Problémy, s nimiž se Václav potýkal, by nevyřešil ani výjimečný vládce.

V průběhu roku 1380 zasáhla Čechy první rozsáhlá morová rána. Snad právě tato chvíle znamenala začátek demografického zlomu, po němž se dosud rostoucí počet obyvatel Českého království začal snižovat. Tento trend pak trval celé století. Další údery černé smrti (1390–1391, 1403–1406, 1413–1415) nevyvolaly sociální neklid, spíše jitřily náboženské cítění a zřejmě aktualizovaly podmanivou apokalyptickou vizi blížícího se konce pozemského světa.¹¹

České prostředí, na rozdíl od západní Evropy, netrápily závažné sociální konflikty typu selských bouří (jacquerie ve Francii, povstání Wata Tylera v Anglii) a velkých městských revolt (pařížské vystoupení Etienna Marcela, povstání cabochiens). Spíše latentní nespokojenost, především v pražském souměstí, budily tzv. věčné platy, zatěžující četné majitele domů, ale ani jejich nářky nepřerostly ve výbuch nespokojenosti.¹² Přitom daňové zatížení v průběhu vlády Václava IV. prokazatelně stoupalo, zatímco reálná hodnota pražského groše klesala.¹³ Navzdory snižujícímu se obsahu stříbra však groše rychle mizely z oběhu a lidé si je raději ukrývali na „zlé časy“, neboť funkci běžného platidla přebírala, stejně jako v sousedních německých a rakouských oblastech, drobná mince s vysokou příměsí mědi. Byl to neklamný doklad snižující se těžby stříbra v stále ještě poměrně bohatých kutnohorských dolech.¹⁴

Pražský groš sice nadále sloužil jako základní platební jednotka, v praxi se ale zhoršení mince bolestně dotklo zejména pozemkových vrchností, závislých převážně na příjmech ve formě peněžní renty.

¹¹ Eduard Maur: Mory v Praze 1348–1419 ve světle úmrtnosti farního kléru, *Documenta Pragensia* 7 (1987), s. 149–154; týž: Příspěvek k demografické problematice předhusitských Čech (1346–1419), *AUC – Philosophica et historica* 1 (1989), s. 26–33, 37–42; týž: Obyvatelstvo českých zemí ve středověku, in: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, edd. Ludmila Fialová et al., Praha 1996, s. 61–64; Jaroslav Čechura: Demografický faktor teorie pozdně středověké agrární krize a některé aspekty populačního vývoje v Čechách do konce 15. století, *Historická demografie* 12 (1987), s. 89–105.

¹² Jaroslav Mezník: *Tvář stárnoucího středověku. Výbor článků a studií*, Brno 2008, s. 346–357.

¹³ F. Šmahel: *Husitská revoluce*, I, s. 208–220.

¹⁴ Petr Vorel: *Od pražského groše ke koruně české. Průvodce dějinami peněz v českých zemích*, Praha 2004, s. 59–67.

V daném kontextu pochopíme, proč se vypisování královské berně stalo v době vlády Václava IV. pravidlem, proč se četné církevní instituce, vlastníci v Českém království snad až 30 % půdy, nemohly vymanit z dluhů (což zvláště platí o mnohých klášterech), proč se s existenčními problémy potýkala část nižší šlechty a proč někteří příslušníci vyšší nobility pošilhávali po církevním majetku. V situaci, kdy kontinentální šlechta pokládala podnikatelské aktivity za činnost nedůstojnou urozených mužů a kdy společensky tolerovaný úrok, kritizovaný církevními moralisty jako lichva, činil 10 %, představovaly poddanské dávky, stanovené jednou provždy, základní zdroj vrchnostenských příjmů.¹⁵

O materiální úrovni prostých lidí žijících ve městech a zejména masy venkovských poddaných, tvořících přibližně 85 % obyvatelstva, víme velmi málo. Důležité bylo, že se ceny zemědělských produktů (zejména obilí) a potravin držely na stabilní a relativně nízké úrovni.¹⁶ Hlad či dokonce hladomor (tj. nemoci z podvýživy) kronikáři na přelomu 14.–15. století nezmiňují, stejně jako mimořádné výkyvy klimatu, možná s výjimkou let 1407–1408.¹⁷ Výklad husitské revoluce jako především revoluce sociální, ať již propuknuvší v důsledku dramatického zhoršení hospodářské situace, prohloubeného vykořisťování nebo zvýšeného sebeuvědomění lidových vrstev,¹⁸ proto sotva obstojí.

Propad reálné hodnoty peněžní renty v kombinaci s poklesem počtem poddaných motivoval část šlechty, aby si chybějící prostředky obstarala jinak. Žoldnéřský systém, k jehož rozšíření v evropském prostoru přispěly vleklé války, poskytoval příležitost k poměrně slušnému výdělku stovkám šlechticů i tisícům dalších zájemců z českých zemí. Jestliže působení ve vojsku bylo legální formou příjmů, udržování bojových družin, určených k provozování lapkovské i jiné kriminální činnosti, stálo mimo zákon, ačkoliv řada šlechticů zdůvodňovala tyto

¹⁵ F. Šmahel: *Husitská revoluce*, I, s. 220–288.

¹⁶ František Graus: *Dějiny venkovského lidu v době předhusitské*, II. *Dějiny venkovského lidu od poloviny 13. stol. do roku 1419*, Praha 1957, s. 406–447.

¹⁷ F. Graus: *Dějiny venkovského lidu v době předhusitské*, II, s. 486–488; Miloslav Polívka: Zprávy o klimatu, přírodních jevech, epidemiích a jejich důsledcích ve středověku v kronikářském díle Johanna Müllnera, II, *TA 13* (2007), s. 19.

¹⁸ Jaroslav Macek: *Husitské revoluční hnutí*, Praha 1952, s. 17–39.

aktivitu politickými důvody.¹⁹ Rozmach lapkovství, umožňujícího existenci společensky nezakotveným lidem i deklasovaným živlům, byl charakteristický pro celou západokřesťanskou Evropu, v Čechách a na Moravě však na přelomu 14.–15. století nabyl extrémních rozměrů.

Snaha šlechticů vylepšit si prostřednictvím kriminálních praktik životní úroveň kráčela ruku v ruce s politickou destabilizací, vyvolanou spory mezi jednotlivými členy vládnoucí lucemburské dynastie a oslabeným postavením Václava IV., který se po otcově skonu střetl nejprve s pražským arcibiskupem Janem z Jenštejna a poté s představiteli vysoké šlechty, sdružené v tzv. panské jednotě. Prudké kontroverze sice budí na první pohled dojem nezvládnutých osobních animozit, jejich příčiny však byly hlubší a v podstatě věrně kopírovaly obecné evropské trendy.²⁰

Zápas o politickou převahu mezi světskou a duchovní mocí začal na počátku 14. století konfliktem mezi francouzským králem Filipem IV. Sličným a papežem Bonifácem VIII., pokračoval tzv. avignonským zajetím papežů (1309–1377) a propuknutím papežského schismatu v roce 1378, s nímž byl konfrontován též Václav IV. Krize papežské autority se stala v důsledku dvojpapežství naprosto zjevnou. Všude v Evropě se však spor mezi státem, reprezentovaným panovníkem, a duchovní mocí klonil ve prospěch moci světské.²¹ Nejinak tomu bylo v Českém království, kdy po Jenštejnově rezignaci dokázal Václav IV. prosadit do arcibiskupského úřadu vlastní kandidáty. Rovněž panovníkův střet s vysokou šlechtou byl obdobou svárů probíhajících v soudobé Anglii. Nespokojená česká aristokracie manifestovala svůj nesouhlas s královou politikou panovníkovým zajetím v roce 1394 i permanentním politickým nátlakem. Pokoušela se tak zvrátit vývoj, který i v jiných evropských státech vedl k zastoupení měšťanstva a nižší šlechty ve vysoké politice, zcela v duchu logiky formujícího se stavovství.

¹⁹ František Hoffmann: *Bojové družiny na Moravě a v Čechách před husitskou revolucí a za revoluce*, TA 6 (1994), s. 62–119.

²⁰ Lenka Bobková – Milena Bartlová: *Velké dějiny země Koruny české, IVb. 1310–1402*, Praha – Litomyšl 2003, s. 330–395.

²¹ Francis Rapp: *Církev a náboženský život Západu na sklonku středověku*, Brno 1996, s. 13–37.

Vnitřní problémy otřásající českým soustátím byly tím závažnější, že Václav IV. byl zároveň králem Svaté říše římské. Kroky učiněné na mezinárodní scéně mu však respekt nezjednaly a naopak podryly jeho pozici v německých oblastech Říše. Výsledkem bylo v srpnu 1400 sesazení Václava IV. z trůnu římského panovníka a volba Ruprechta Falckého z konkurenčního rodu Wittelsbachů na jeho místo. Prestiž lucemburské dynastie utrpěla pohanu, která vyvolala další sváry mezi jejími příslušníky a přiměla Václavova nevlastního bratra Zikmunda, od roku 1387 uherského krále, k razantnímu vstupu do české politiky. V roce 1402 přikázal Zikmund Václava zajmout a internovat pod dozorem habsburských vévodů ve Vídni, odkud se však králi podařilo uniknout.²²

Ztráta mezinárodních pozic českého státu, spory uvnitř vládnoucího rodu, pokles vážnosti tradičních autorit a snížený pocit bezpečí, prohloubený neschopností ústřední moci poradit si s lapky, vedly k oslabení právního vědomí. Kupíci se krizové příznaky vnímali lidé v několika rovinách. Považovali je za doklad stárnutí pozemského světa, jenž vstoupil do poslední epochy své existence a čelí sílícím úkladům Antikristovým, vykládali si je jako selhání, za které Bůh lidstvo trestá svým hněvem, a spatřovali v nich i důsledek narušení odvěkého společenského řádu, jehož rovnováha se měla co nejvíce přibližovat harmonii vesmíru, stvořeného a řízeného Bohem.²³

Jakkoliv měla krize v česko-moravském prostoru své specifické rysy, reakce na ni byla v celém západním křesťanstvu obdobná. Naléhavý pocit, že křesťanské společenství sešlo z cesty, vymezené novozákonními principy, doprovázela obava ze selhání institucionální církve. Právě ona byla garantem dodržování křesťanských ideálů a měla povinnost vést věřící ke spáse jako skutečnému smyslu a cíli pozemského snažení. Místo toho opustila vzor apoštolské a prvotní církve, libovala si ve vnější nádheře, v zásazích do světské politiky a nedokázala zachovat ani vlastní jednotu. Evropa se proto zmítala v obavách, že nejednotná institucionální církev neskýtá záruku spasení a potřebuje urychlenou

²² Jiří Spěváček: *Václav IV. 1361–1419. K předpokladům husitské revoluce*, Praha 1986, s. 259–365.

²³ Amedeo Molnár: Eschatologická naděje české reformace, in: *Od reformace k zítřku*, edd. Amedeo Molnár et al., Praha 1956, s. 13–28.

reformu. V nápravě církve byl zároveň spatřován předpoklad nápravy celé křesťanské společnosti jako funkční a stabilní struktury.

Na přelomu 14.–15. století se výrazně prosadily dva konkurenční reformní koncepty, činící si nárok na univerzální platnost. Oba vycházely z přesvědčení, že obroda musí vzejít přímo z církve, která se ale neobejde bez podpory světské moci. Vlivnější a přijatelnější směr představoval konciliarismus, svěřující církevní reformu do gesce obecných konciliů, tvořených zplnomocněnými zástupci duchovních institucí. Naděje, že právě obecný koncil odstraní papežské schisma, selhala po prvním velkém synodu v Pise, kde byl sice roku 1409 zvolen nový papež, aniž však zbývající papežové odstoupili.²⁴ Nesrovnatelně úspěšnější byl koncil kostnický, uskutečněný v letech 1414–1418 pod záštitou nového římského panovníka a uherského krále Zikmunda, v jehož osobě se lucemburská dynastie vrátila na evropské výsluní. Do čela římské církve postavil kostnický synod jediného papeže a stanovil principy reformy, s jejichž uskutečněním se počítalo v rámci budoucích konciliů.²⁵ Obecný koncil jako vrcholný kolektivní orgán institucionální církve se tak stal autoritou nadřazenou papežství a současně dával najevo, že průběh reformy budou centrálně řídit církevní elity. Bylo proto v řádu věci, že v Kostnici došlo k ostré konfrontaci konciliarismu s husitským reformním programem, který se po roce 1409 prosazoval na česko-moravském teritoriu.

Ačkoliv český reformní koncept byl a je spojován s jménem Jana Husa, podílela se na jeho zrodu vlivná skupina mistrů a bakalářů pražské univerzity, inspirující se dílem anglického myslitele Johna Wyclifa († 1384). Plně přejala jeho názor, že se zesvětštlá církev nikdy dobrovolně nevzdá svého bohatství a že ji k původnímu poslání může donutit jedině světská moc. V souladu s Wyclifem navrhovala nejen sekularizaci církevních statků a vytěsnění církve ze sféry světské politiky, nýbrž i nastolení božího zákona jako nejvyšší normy veškerého křesťanského života. Boží zákon, totožný s absolutní pravdou a přístupný věřícím v textu Písma, byl v tomto pojetí nadřazen církevnímu

²⁴ Walter Brandmüller: *Das Konzil von Konstanz 1414–1418, I. Bis zur Abreise Sigmunds nach Narbonne*, Paderborn – München – Wien – Zürich 1991, s. 1–11.

²⁵ Walter Brandmüller: *Das Konzil von Konstanz 1414–1418, II. Bis zum Konzilsende*, Paderborn – München – Wien – Zürich 1997.

i světskému právu, které se jím, pokud si činilo nárok na platnost, muselo řídit. Uvedený postulát ve svých důsledcích zpochybňoval pozici církevních i světských autorit, jestliže nežily ve shodě s kritérii božích pravd. Odtud už byl jen krok k tvrzení, že jedinou opravdovou křesťanskou církví je společenství věřících předurčených ke spasení, živých i mrtvých, tvořících mystické tělo Kristovo, který je jedinou skutečnou hlavou křesťanstva. Klíčový problém, kdo a jak bude posuzovat, zda se úřední autority chovají v souladu s božím zákonem a zda jsou jimi vydávané zákony i příkazy mravně oprávněné, však zůstával otevřený.²⁶

Wyclifův a Husův přístup, slučující nejvyšší postuláty mravní i právní a nadřazující kategorii víry striktnímu výměru práva, vnášel do evropských poměrů další krizový moment. Experti institucionální církve jej také razantně odmítli u vědomí, že nutně povede k subjektivním výkladům věrouky i práva, podlomí existující církevní i světské struktury a uvrhne křesťanstvo do víru anarchie. Pokud kostnický koncil hodlal udržet církevní reformu pod svou kontrolou, nezbyvalo mu nic jiného než odsoudit wyclifismus i jeho českou variantu jako kacířství a Jana Husa poslat na hranici. Nesmlouvavý postup proti wyclifsko-husitskému programu měl i exemplární rozměr. Byl výstrahou Husovým přívržencům, aby se zřekli bludných východisek a respektovali církevní jednotu.²⁷ Bylo však již pozdě. Značná část české společnosti se s wyclifsko-husitským reformním konceptem ztotožnila a zahájila v jeho duchu nápravu poměrů.

Husitský program by jistě neuspěl, kdyby jeho principy nesouzněly s náladami veřejnosti. To byl důvod, proč se rychle šířil z univerzitního prostředí a v průběhu několika let získal mocnou odezvu. Velkou roli při jeho propagaci sehrála pražská Betlémská kaple, v níž působil jako kazatel Jan Hus, i pražská univerzita, jejíž artistickou fakultu ovládli reformisté v podstatě roku 1409. Wyclifsko-husovský koncept byl blízký králi Václavovi, který ho vnímal jako oporu ve svých střetech

²⁶ Vilém Herold: *Pražská univerzita a Wyclif. Wyclifovo učení o ideách a geneze husitského revolučního myšlení*, Praha 1985, s. 148–180; též: *Ideové kořeny reformace v českých zemích*, in: *Politické myšlení pozdního středověku a reformace*, edd. Vilém Herold – Ivan Müller – Aleš Havlíček, Praha 2011 (Dějiny politického myšlení, II/2), s. 161–236; F. Šmahel: *Husitská revoluce, II, Kořeny české reformace*, Praha 1993, s. 41–61.

²⁷ Jiří Kejř: *Husův proces*, Praha 2000, s. 137–199.

s církevní hierarchií, avšak oslovil též část obyvatel měst a venkova. I když byl husitský reformní program formulován universalisticky, tedy s cílem přesvědčit o své závaznosti celé křesťanstvo, Evropa se k němu postavila odmítavě a zdaleka nestrhl ani všechny obyvatele českých zemí. Česká a moravská veřejnost se ve vztahu k Husově výzvě začala názorově štěpit, přičemž dělící čára probíhala napříč společnostmi. Diferenciaci urychlila Husova smrt i požadavek podávat eucharistii pod obojí způsobou též laikům. Tento čin, zavedený Husovým přítelem a spolupracovníkem mistrem Jakoubkem ze Stříbra v roce 1414, byl zdůvodněn příkazem samotného Ježíše. Laický kalich se stal v husitském pojetí podmínkou spasení i znamením přívrženců reformy, čerpajících z něho posilu pro nastávající zápas s Antikristem.²⁸

Husitský program získal výraznou podporu mezi českým etnikem, zatímco čeští a moravští Němci se k němu většinou obrátili zády. Neplatí to ovšem o příslušnících rozličných heretických sekt, hlavně valdenských, jimž uvolnění náboženských poměrů přišlo vhod. Vedlejší země Koruny české (Horní a Dolní Lužice, Slezsko) zaujaly protihusitské stanovisko. V souhrnu s dalšími momenty naznačují tyto okolnosti, proč se v zásadě wyclifský koncept nápravy křesťanstva uplatnil právě v česko-moravském prostředí. Touha obnovit narušený řád tu byla mimořádně silná, neboť krizové jevy ostře kontrastovaly s nedávnou slavnou érou Karla IV. Z jejího odkazu se napájel i mesianistický pocit, že právě Čechům prokázal Bůh svou přízeň a sdělil jim závazný výklad svého zákona. Střet s institucionální církví a většinou Evropy byl tudíž nevyhnutelný. Prosazování husitské reformy krizi nejen neodstranilo, nýbrž ji (jak v rámci českého státu, tak západokřesťanské Evropy) ještě prohloubilo.

Jistý čas se zdálo, že přívrženci husitské reformy s podporou dvora Václava IV., představitelů části vysoké šlechty i pražských měst uspějí alespoň v Čechách a na Moravě. Tvrdý postoj koncilu i nového papeže Martina V., odsoudivších všechny husitské návrhy jako kacířství, a tlak římského krále Zikmunda Lucemburského, legitimního dědice českého trůnu, tuto naději zmařily. Povzbudily protihusitské kruhy, zastrašily

²⁸ John M. Klassen: *The Nobility and the Making of the Hussite Revolution*, New York 1978, 85–113; F. Šmahel: *Husitská revoluce*, II, s. 258–297).

kolísavce a znejistily Václava IV. Politická krize vyústila v revoluční řešení. Defenestrace protihusitských konšelů na Novém Městě pražském 30. července 1419 vrátila celou Prahu do husitských rukou a dala králi na srozuměnou, že husité neustoupí. Následný brzký skon Václava IV. byl posledním kamínkem, který strhl revoluční lavinu.²⁹

Události let 1414–1419 i fakt, že husitští politikové podmiňovali nástup Zikmunda Lucemburského na český trůn respektováním zásadních principů reformního programu, ukazují, že bezprostřední důvody výbuchu husitské revoluce tkvěly v politické a církevně-náboženské sféře, i když nelze, zejména v případě části šlechty, přehlížet ani ekonomický zřetel. Právě prolnutí snah o nápravu církve s politickými požadavky krystalizujícího stavovství (touha vyšší šlechty omezit roli panovníka, aspirace nižší šlechty a královských měst) vysvětlují sílu revoluční erupce, nesrovnatelnou s jinými zdánlivě obdobnými jevy v tehdejší Evropě. Ve většině evropských států se nejprve prosadil systém dělby politické moci mezi stavovské orgány a panovníka a teprve poté, s jistým časovým odstupem, následovala (ač zdaleka ne všude) reformace, zahájená roku 1517 Lutherovým vystoupením. V česko-moravském prostoru se obě tendence časově prolínaly a navíc anticipovaly dění v ostatní Evropě o několik desetiletí. Těživé problémy soudobé křesťanské společnosti se husité rozhodli vyřešit komplexně v pevném přesvědčení, že se těší boží přízni. V očích křesťanské Evropy se však stali kacíři, které je třeba přivést k rozumu ohněm i mečem.

Husitská revoluce, vyplňující léta 1419–1436, byla rytmizována téměř nepřetržitými válkami, probíhajícími ve třech rovinách. Husité bojovali proti intervenčním křižáckým výpravám, proti domácím odpůrcům svého programu i mezi sebou navzájem, neboť se záhy rozdělili do několika směrů (táboři, pražané, východočeský svaz). Ačkoliv je spojoval přijatý program, shrnutý v čtyřech pražských člancích (přijímání pod obojí způsobou, svobodné hlásání božího slova, zákaz světského panování církve, zákaz smrtelných hříchů), nebylo možné ideové difference, podmíněné i regionálním zakotvením hlavních husitských proudů, plně překlenout. Obavy koncilu, že husitský postup povede

²⁹ Howard Kaminsky: *A History of the Hussite Revolution*, Berkeley – Los Angeles 1967, s. 280–296; Petr Čornej, 30. 7. 1419. *První pražská defenestrace. Krvavá neděle uprostřed léta*, Praha 2010, s. 115–141.

k subjektivním interpretacím božího zákona a nutně vyústí v anarchii, potvrdila praxe s překvapující rychlostí.

Revoluce, označovaná v soudobých pramenech metaforicky jako *bouře*, natolik ovlivnila životy obyvatel Českého království, že její výbuch v červenci 1419 považovali lidé už s nedlouhým časovým odstupem za historický mezník.³⁰ Revoluční věra pronikavě měnila tvářnost společnosti, což její kritici od počátku vnímali jako katastrofu. S délkou jejího trvání však katastrofickým pocitům podléhali i mnozí přívrženci husitského konceptu, děsící se hloubky rozvratu. Prožitek výjimečného a v mnoha ohledech tragického dění zároveň přispíval k utváření historického vědomí i významu husitské revoluce.

Při interpretaci a hodnocení dějinných událostí vždy záleží na úhlu pohledu. Prizmatem přímého aktéra, pamětníka i moderního badatele se husitská revoluce oprávněně může jevit jako katastrofa, která v důsledku nejednotného výkladu božího zákona podlomila stávající společenský pořádek, vyvolala chaos a všechny dosavadní krizové momenty nejen neodstranila, nýbrž prohloubila až na pokraj kolapsu. Existující struktury, příznačné pro vrcholný středověk a zaručující životnost základních funkcí společnosti, se hroutily a nově vznikající struktury vzbuzovaly dojem improvizace.

Oslabená panovnická moc ztratila po skonu Václava IV. faktickou schopnost ovlivňovat dění na většině teritoria Českého království. Legitimního dědice trůnu Zikmunda Lucemburského, jenž v červenci 1420 dosáhl české korunovace, husité za krále nepovažovali, byť získal uznání mezi českými a moravskými katolíky, ve Slezsku a v obojí Lužici. Husitské snahy nahradit Zikmunda panovníkem jiným, ať domácím přívržencem čtyř artikulů, nebo příslušníkem polsko-litevské dynastie, neuspěly. Revoluční argument, že česká šlechta a Praha jako hlavní město mají oprávnění krále volit, se ještě neprosadil. Vlastní český stát tak fakticky zůstával královstvím bez krále a reálně hrozilo, že se svazek zemí Koruny české, ústavně vytvořený Karlem IV., rozpadne.³¹ Krok tímto směrem představovalo roku 1423 udělení Moravského

³⁰ P. Čornej: *Velké dějiny zemí Koruny české*, V, s. 361–362.

³¹ Tamtéž, s. 254–289.

markrabství pod vládu Zikmundova zetě Albrechta Habsburského.³² Absenci centrální moci se nikdy nepodařilo nahradit, neboť žádný husitský svaz nezískal dominantní postavení. Logicky tím utrpěla pozice Prahy, která načas přestala být panovnickou rezidencí a na jejíž úkor se prosazovala významná husitská regionální centra (Tábor, Písek, Hradec Králové, po roce 1424 Kutná Hora), na katolické straně pak především Plzeň. Přesto si Praha udržela centrální politické postavení.

Zemský soud, nejvýznamnější předrevoluční politické fórum, ovládané vysokou šlechtou, nezasedalo od jara 1420 až do počátku roku 1437. Nečinný byl též dvorský soud a v samotném základu se zachvěla krajská správa. Podle všech tehdy platných principů právo v zemi oficiálně „nešlo“, což celému revoluční období propůjčovalo punc právního provizoria. Přesto se život nezastavil a musel se odehrávat v určitých právních a správních mantinelech, čelících nebezpečí anarchie. Na husitské straně řešily nejvýznamnější politické problémy sněmy, jichž se zúčastňovali zástupci husitských svazů, husitsky orientovaná vyšší a nižší šlechta i představitelé měst. Svým složením reflektovaly husitské sněmy politické ambice krystalizujícího stavovského spektra a předurčily složení českého zemského sněmu, který v porevolučním období zaujal pozici vrcholného politického orgánu, na němž zasedali kališníci i katolíci. Jednotlivé husitské i katolické konfesijně-vojenské svazy pořádaly i své sjezdy. Spontánní i vynucený příklon většiny českých královských měst na husitskou stranu znamenal též posílení jejich orgánů, zejména městských rad, před revolucí jmenovaných panovníkem a v letech 1419–1436 zpravidla volených. Současně se zvýšila prestiž sboru obecních starších a tzv. velkých obcí, sdružujících veškeré plnoprávné obyvatelstvo konkrétního města.

Snad ještě větší otřes než orgány světské moci postihl církevní sféru. Pražský arcibiskup Konrád z Vechty přestoupil k husitům a světil jejich kněze. Závislost duchovní moci na moci světské nemohla být prezentována názorněji. Katolické oblasti Čech, omezené víceméně na příhraniční prostory, však spravovala pražská kapitula, přesídlivší do Žitavy (už na hornolužickém teritoriu), kde setrvala až do roku 1437.

³² Petr Elbel: Ve znamení draka a kříže. Vláda Zikmunda Lucemburského na Moravě (1419–1423), in: *Vládcové Moravy*, ed. Jiří Mitáček, Brno 2007, s. 76–79.

Farní správa se na mnoha místech rozpadla, řada farářů se přidala k husitům či uprchla. Husitům se nicméně jednotnou církevní správou nepodařilo vytvořit až do roku 1452. Více než tři desetiletí tak vedle sebe působily radikální tábořská církevní organizace a umírněnější kališnická církev, k níž se hlásila většina husitů.³³

Skutečná katastrofa postihla během revoluce církevní řády, označované husity za neužitečné a zbytečné. Mnozí jejich členové stačili emigrovat do mateřských či sesterských institucí za hranicemi a vyvézt cennosti dříve, než přitáhly ozbrojené husitské zástupy, vybíjející či zapalující klášterní kostely a posílající na smrt dopadené řeholníky, pokud nepřestoupili ke kalichu. Pozemkového majetku církevních institucí se v souladu s husitským programem zmocnila v menší míře husitská města, ve většině případů pak kališnická šlechta, stranou ale nezůstala ani část katolické nobility, zdůvodňující svůj postup ochranou církevních zájmů. V Českém království bylo sekularizováno snad až 90 % pozemkového majetku církve, na Moravě podstatně méně.³⁴ To nic nemění na skutečnosti, že šlo o první (a současně jeden z největších) majetkových přesunů v českých dějinách. Po skončení revoluce totiž zůstaly formou královských zástav (nikoliv *de iure*) církevní statky v rukou nových držitelů.³⁵

Strukturální změny byly sice pro pokračující chod společnosti důležité, leč v historickém povědomí žije husitství především jako doba vyplněná válkami, kulturním úpadkem a poklesem vzdělanosti. Těmto výkladům nahrává skutečnost, že pražskou univerzitu, kterou již roku 1409 opustila většina studentů a učitelů tzv. cizích národů a jež v březnu 1417 deklarovala přijímání z kalicha jako spasitelné, užitečné a prospěšné, koncil a papež suspendovaly. Na prahu revoluce přerušily činnost a následně zanikly samostatná právnická univerzita i fakulty lékařská a teologická, takže funkční zůstala pouze husity kontrolovaná artistická fakulta. I ta však byla s ohledem na válečné nebezpečí nucena

³³ Zdeňka Hledíková – Jan Janák: *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*, Praha 1989, s. 218–220.

³⁴ Jaroslav Čechura: Rozsah a dynamika sekularizace církevních statků v západních Čechách na počátku husitské revoluce (v l. 1419–1420), *PHS* 29 (1989), s. 43–69; Tomáš Borovský: *Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě*, Brno 2005, 133–207.

³⁵ Stanislav Bárta: *Zástavní listiny Zikmunda Lucemburského na církevní statky (1420–1437)*, Brno 2016.

v dubnu 1420 zastavit výuku a pedagogickou činnost obnovila až po deseti letech. Kdysi renomovaná vzdělávací instituce poté víceméně fungovala jako škola přístupná především (a po roce 1462 výhradně) husitům. Anticipovala tak proces konfesionalizace evropských univerzit, prosadivši se v 16. století.³⁶ Pražské vysoké učení mělo štěstí, že revoluci vůbec přežilo, neboť radikální husité zpochybňovali, s odkazem na postačitelnost božího zákona obsaženého v Písmu, užitečnost přírodních i humanitních nauk a zavrhovali vysokoškolské grady. Odtud plynul i odpor k psané knize a knižní vzdělanosti, ústící nejen v prostředí táborského svazu v ničení knih, jež ale většina husitské inteligence pokládala za nejvzácnější klenot české země.

Odborníci již dlouho diskutují o fenoménu husitského obrazoborectví. Jeho skutečný rozsah se asi nikdy zjistit nepodaří. Zatímco umírnění husité se spokojovali s odstraňováním obrazů i soch svatých, relikviářů a honosných sakrálních předmětů, radikálové je programově ničili. Ideová argumentace obrazoboreckého postupu tkvěla v původním křesťanském přesvědčení, že skutečný věřící nosí Boha ve svém srdci a nepotřebuje žádat jeho přízeň prostřednictvím modloslužebnických praktik, k nimž husitští myslitelé řadili především uctívání zobrazených světců.³⁷ Zůstává otázkou, do jaké míry prostí věřící tyto teologicko-filozofické důvody chápali a zda nerozbíjeli obrazy i varhany v euforickém opojení samotnou destrukcí či posedlí touhou připravit církve na očekávaný příchod Kristův. Husitský ikonoklasmus odmítal v kostele vše, co mohlo odvracet pozornost věřících od eucharistie a božího slova. Ačkoliv by bylo chybou rozsah husitského obrazoborectví, zřetelně předjímajícího postup budoucí radikální reformace v Anglii a v kalvinistickém Nizozemí, zveličovat, špatný by byl i opačný trend. Vypálené a vybité kostely se staly pro domácí i zahraniční katolíky charakteristickým znakem husitské hereze.

Husitská kultura, duchovně vyrůstající z prohloubené pozdně středověké zbožnosti a zároveň negující gotickou zálibu ve vnější

³⁶ Michal Svatoš et al.: *Dějiny Univerzity Karlovy*, I. 1347/48–1622, Praha 1995, s. 205–218.

³⁷ Milena Bartlová: *Poctivé obrazy. Deskové malířství v Čechách a na Moravě 1400–1460*, Praha 2001, s. 44–50; též: *Pravda zvítězila. Výtvarné umění a husitství 1380–1480*, Praha 2015, s. 89–164; Ota Halama: *Otázka svatých v české reformaci. Její proměny od doby Karla IV. do doby České konfese*, Brno 2002, s. 95–154.

nádheře, sice vybočila z dobových trendů, nikdy však neztratila výsostně křesťanský ráz, navazující na dávnou rigidní linii, usilující co nejvíce přiblížit pozemský život prosté a dokonalé vznešenosti nebeského království. V porovnání se soudobou kulturou vlámskou či s italským quattrocentem vyhlíží sice velmi prostě, ovšem v tom tkví její podstata. Zářivé a syté barvy byly v husitském pojetí barvami Antikrista.

Patnáct let trvající války výrazně poznamenaly tvářnost české společnosti. Původně spontánní husitský boj proti křižáckým interventům a domácím nepřátelům si časem vynutil zřízení stálých vojsk jako nedílných složek jednotlivých husitských svazů. Tato „profesionalizace“ byla nutná, pokud se husité chtěli ubránit intervenci, získat pod kontrolu celé české soustátí a šířit svůj program v zahraničí. Stálá polní vojska Žižkova východočeského (pozdějšího sirotčího) a táborského svazu vznikla v letech 1423–1426 a jejich pevná jádra čítala dohromady 7000–9000 bojovníků. K nim se v případě rozsáhlejších válečných kampaní připojovali selští dobrovolníci, městské oddíly, spojenecká šlechta i najatí žoldnéři. Kromě toho vydržovali husité stále posádky v městských a hradních pevnostech a po polovině dvacátých let také, nepočítáme-li spřátelené oblasti Moravy, v opěrných bodech ve Slezsku a na uherském území, konkrétně na dnešním Slovensku. Na vojenskou sílu spoléhala i katolická strana věrná králi Zikmundovi. V Čechách, na Moravě a posléze též ve Slezsku poskytovala válka stálé živobytí či dočasný výdělek několika desítkám tisíc lidí. Mnozí z nich měli za sebou zkušenosti s působením v žoldněřských armádách a v bojových šlechtických i lapkovských družinách. Časem se po jejich boku vypracovali i další společensky nezakotvení muži, pro něž se válka stala řemeslem. Velké bitvy s více než jedním tisícem mrtvých by se přitom daly spočítat na prstech jedné ruky. V zemi spíše probíhaly permanentní drobné konflikty, jejichž cílem bylo co nejvíce protivníka oslabit. Krutost vojenských akcí byla zvláště v prvních revolučních letech příslovečná, neboť obě hlavní zneprátelené strany vedly svatou válku za vítězství božích pravd.

Množství lidí ve zbrani bylo třeba živit. Po počátečním období, kdy husitům stačily potraviny, zbraně, zbroj a poklady uložené v dobytých hradech, městech a klášterech, nastaly problémy. Katoličtí i husitští bojovníci v hradních posádkách je řešili po svém. Vymáhali od okolních

vesničanů pod pohružkou výpalného dodávky naturálií, čímž násobili jejich zoufalství. Husitské svazy zvolily od poloviny dvacátých let, kdy se jim podařilo ovládnout hlavní komunikace, účinnější řešení. Velké vojenské výpravy, podnikané za hranice Čech a Moravy, nejen šířily husitské ideály a oslabovaly nepřátele na jejich vlastním území, nýbrž zajišťovaly obživu polním vojskům a do válkami sužované země dodávaly potřebné zboží a ve formě výpalného od jihoněmeckých i dalších měst tolik žádanou kvalitní minci.³⁸

V průběhu revoluce mincovní rozvrat pokračoval. Delší čas se neprojevoval zrychlením inflace, nýbrž nedostatkem zlatých a stříbrných mincí, které fakticky zmizely z oběhu. Král Zikmund řešil proplácení válečných výdajů formou zástav hradů i statků a zábořem pokladů církevních institucí (tedy stejně jako husité). Husité, kteří zpočátku nemohli spoléhat na kutnohorské doly, razili v prvních revolučních letech mince z roztaveného církevního náčiní či přímo z mědi. Situace se poněkud zlepšila, když kutnohorská mincovna, pracující od roku 1422 pod husitskou kontrolou, začala razit drobnou stříbrnou minci, avšak k obnově ražby českého groše po celé revoluční období zřejmě nedošlo. Propad kutnohorské těžby se negativně projevil v celé Evropě.³⁹

Vojenské operace přinášely obyvatelstvu utrpení a umocňovaly právní rozvrat. Spolu s nimi kráčela jako doprovod smrt, jakkoliv lidí, kteří zemřeli v důsledku přímých ozbrojených střetnutí nebylo, relativně vzato, mnoho. Tažení vojsk však zvyšovala nebezpečí nejružnějších epidemií, včetně morových. Nejvážnější z nich řádila v českých zemích i v celé střední Evropě roku 1425.⁴⁰

Po jejím odeznění vše nasvědčovalo alespoň dílčí stabilizaci. Nejnicivější nápor revoluční smrti zeslábl, chiliastické vize o nastolení říše Kristovy odezněly a totální kolaps už nehrozil, poněvadž nově vzniklé či modifikované struktury začaly v rámci husitských svazů prokazovat akceschopnost. Přispěla k tomu i převaha kooperujících husitských svazů, které od roku 1427 ovládaly většinu českého teritoria, podnikaly

³⁸ P. Čornej: *Velké dějiny zemí Koruny české*, V, s. 428–454.

³⁹ Petr Vorel: *Stříbro v evropském peněžním oběhu 16.–17. století (1472–1717)*, Praha 2009, s. 72–73.

⁴⁰ Małgorzata Hanna Malewicz: *Zjawiska przyrodnicze w relacjach dziejopisarzy polskiego średniowiecza*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1980, s. 146–147.

vojenské výpravy do vedlejších korunních zemí s cílem zabránit jejich vymanění ze svazku České koruny a v dubnu 1429 navázaly jednání se Zikmundem Lucemburským o případném uznání jeho českého královského důstojenství a o účasti husitské delegace na připravovaném basi-lejském koncilu.⁴¹ Předmětem jednání s koncilem měla být problematika husitského výkladu božího zákona, rokování se Zikmundem mělo řešit otázku politického uspořádání Českého království v souvislosti s eventuálním ukončením revoluce. Striktní rozdělení problémů však nebylo v praxi možné, neboť otázka církevní a náboženské reformy organicky souvisela se změnou politických struktur.

Zikmund přistoupil na jednání s husity, aby získal faktickou vládu v Českém království, koncil pak usiloval vyřešit český problém, aby v probíhajícím soupeření s papežstvím získal na svou stranu evropské veřejné mínění, znepokojené husitskými vojenskými aktivitami. Vystává však otázka, proč na jednání, završená zjevným kompromisem, přistoupili husité, když na počátku třicátých let všechny okolnosti naznačovaly, že v dohledné době ovládnou celé České království, Moravu a pacifikují Slezsko. Důvody jsou zřejmé. Byly jimi touha po svobodném slyšení na vrcholném církevním synodu, kde mohli Evropu seznámit se svým programem, snaha ukončit války i vstřícnost vůči českému veřejnému mínění, volajícímu po míru ve chvíli, kdy země čelila sérii přírodních katastrof.

V prvních letech revoluce panovaly vlídné klimatické poměry (rok 1420 patřil k nejúrodnějším i nejteplejším létům 15. století vůbec, o tuhé zimě slyšíme jen roku 1422) a z logistického hlediska byly významné též solidní zásoby potravin a nápojů v klášterních objektech i v spížích emigrantů. I díky těmto faktorům revoluce přežila nelehké počátky a odrazila křížácká vojska.⁴² Ale již v letech 1423–1424 se ekonomická situace zhoršila, ač cenové vybočení nebylo zvláště pronikavé.⁴³

⁴¹ P. Čornej: *Velké dějiny zemí Koruny české*, V, s. 498–545.

⁴² *FRB*, V, edd. Josef Emler – Jan Gebauer – Jaroslav Goll, Praha 1893, s. 371, 375, 379; M. Polívka: Zprávy o klimatu, s. 20; Rudolf Brázdil – Oldřich Kotyza: Kolísání klimatu v českých zemích v první polovině našeho tisíciletí, *Archeologické rozhledy* 49 (1997), s. 679–680.

⁴³ Alois Míka: Nástin vývoje cen zemědělského zboží v Čechách v letech 1424–1547, *ČČH* 7 (1959), s. 551.

S pokračováním revoluce se problémy stupňovaly. V roce 1427 dlouhá tuhá zima a suché léto vyvolaly neúrodu obilovin a v kombinaci s válečnými akcemi vyhnaly jejich ceny do výše, na niž část obyvatel nedosáhla. Zvolna, leč nepřetržitě rostoucí ceny obilí⁴⁴ poté indikovaly, že poměry jsou nanejvýš křehké a každé negativní vychýlení z normálu může vést k dramatickým následkům. Potvrdilo se to v letech 1431–1434, kdy kumulace klimaticky nepříznivých jevů, často spojovaných s nástupem tzv. malé doby ledové, citelně zasáhla Britské ostrovy i severní a střední Evropu.⁴⁵ Středoevropský region zažil třikrát po sobě tuhé zimy s množstvím sněhu, teplá suchá jara a deštivá léta.

Po dlouhé, na sníh bohaté zimě 1431–1432, která přinesla i větrné bouře,⁴⁶ se v březnu dostavilo oteplení, způsobivší rychlé tání a čtyřicetiletou vodu.⁴⁷ Od konce dubna až do sklonku druhé červencové dekády roku 1432, pomíneme-li lokální bouřky, nepršelo. Zato 19. července se spustil vydatný a vytrvalý déšť, který ustal až 22. července. Situace byla téměř identická s poměry v srpnu 2002.⁴⁸ Pětisetletá voda⁴⁹ na Vltavě a Labi doslova řádila. Rozbouřená Vltava se 21. července prohnala skalnatým kaňonem, na jehož zakončení u Zbraslavi přibrala vody Berounky a udeřila na Prahu. Kamenný most se protrhl na třech místech, v Poříčské bráně na Novém Městě pražském dosahovala výška vody tří metrů a Staré Město bylo zaplaveno téměř až do poloviny Rynku.⁵⁰ Labe poté strhlo mosty za českými hranicemi,

⁴⁴ Tamtéž, s. 551.

⁴⁵ Oldřich Kotyza – Karel Pejml – Jana Sládková: Několik poznámek ke kolísání klimatu v Čechách 14. a 15. století, *Archeologia Historica* 15 (1990), s. 513; R. Brázdil – O. Kotyza: Kolísání klimatu v českých, s. 672–673; Rudolf Brázdil – Oldřich Kotyza: Současná historická klimatologie a možnosti jejího využití v historickém výzkumu, *Časopis Matice moravské* 120 (2001 – Supplementum I), s. 35.

⁴⁶ Rudolf Brázdil et al.: *History of Weather and Climate in the Czech Lands*, VI. *Strong Winds*, Brno 2004, s. 114.

⁴⁷ FRB, V, s. 606.

⁴⁸ Rudolf Brázdil et al.: *Historické a současné povodně v České republice*, Brno 2005, s. 200–204.

⁴⁹ Oldřich Kotyza – František Cvrk – Vlastimil Pažourek: *Historické povodně na dolním Labi a Vltavě*, Děčín 1995, s. 56–57.

⁵⁰ *Staré letopisy české (Texty nejstarší vrstvy)*, edd. Alena M. Černá – Petr Čornej – Markéta Klovská, Praha 2003 (FRB – Series nova, II), s. 50–53.

konkrétně v Drážďanech a v Míšni, a Nisa odnesla most ve Zhořelci. Naděje na slušnou úrodu zhasly a ceny obilí i potravin začaly v celé střední Evropě šplhat vzhůru.

Pod dojmem těchto událostí odjela oficiální husitská delegace do Baskileje, kde v prvních měsících 1433 diskutovala s koncilem o programu čtyř artikulů, aniž dosáhla konkrétního výsledku. Jen se definitivně přesvědčila že Evropa husitský výměr božího zákona nepřijme a že bude velký problém prosadit jej jako povinný pro všechny obyvatele Čech a Moravy. S tímto vědomím rozhodl husitský sněm na prahu léta 1433 o obležení Plzně, jedné z posledních velkých katolických pevností, jež v Čechách stoupencům čtyř artikulů vzdorovaly. Kdyby Plzeň padla, zhrotil by se odpor českých katolíků a koncilu by nezbylo nic jiného než uznat husitský program jako závazný pro celé Čechy a Moravu. Bylo tu ale nepřehlédnutelné riziko. Země za sebou měla další krutou zimu. I léto 1433 ve střední Evropě propršelo, úroda byla minimální, předzásobená Plzeň úspěšně čelila obležení a početná husitská vojska se v západních Čechách potýkala se zásobovacími potížemi.⁵¹

Ceny obilí, luštěnin a chleba vylétly ještě výše a jejich růst kulminoval v jarních měsících roku 1434. Dramatický cenový výkyv můžeme v letech 1433–1434 sledovat téměř v celé zaalpské Evropě. Ještě v roce 1435 se žito prodávalo v Antverpách a Frankfurtu nad Mohanem⁵² za více než dvojnásobek běžné ceny a ve Francii bylo ještě hůř⁵³. Zatímco poddaní v Čechách prodávali své vrchnosti obiloviny dvakrát dražší než obvykle,⁵⁴ pro sociálně slabší obyvatele měst i nezakotvené jedince začalo v říjnu 1433 katastrofické období, trvající až do příštích žnín.

Ceny obilí a základních potravin vzrostly v českých městech během předjaří 1434 na pětinašobek až desetinásobek, lidé si připravovali pokrmy z žaludů a listí, rozmáhaly se nemoci z podvýživy, zejména

⁵¹ Petr Čornej: *Lipanská křižovatka. Příčiny, průběh a historický význam jedné bitvy*, Praha 1992, s. 77–99.

⁵² Peter Moraw: *Von offener Verfassung zur gestalteten Verdichtung. Das Reich im späten Mittelalter 1250–1490*, Berlin 1985 (Propyläen Geschichte Deutschlands, III), s. 271.

⁵³ W. Behringer: *Kulturní dějiny klimatu*, s. 155.

⁵⁴ Rostislav Nový: Nominální a reálná hodnota mince doby husitské, *AUC – Philosophica et historica* 2 (1988), s. 95.

tyfus.⁵⁵ Pokračující obléhání Plzně vyhrotilo zásobovací situaci. Veřejnost se proto upínala k jednání s basilejským koncilem a volala po míru. Většina husitských představitelů pod tlakem hospodářské situace souhlasila s ukončením války, a to navzdory odmítavému postoji vedení tábořského a sirotčího svazu i polních vojsk, obávajících se o svou další existenci. Spor vyřešila 30. května 1434 lipanská bitva, otvírající prostor k dohodám s koncilem i Zikmundem Lucemburským, od května 1433 římským císařem.⁵⁶

V červenci a srpnu 1436 se husitská revoluce uzavřela. Výsledek českého pokusu o reformu církve a politického uspořádání odpovídal situaci. Kompaktáta, sjednaná s basilejským koncillem, znamenala uznání čtyř artikulů pražských, ovšem nikoliv v maximální variantě, neboť přijímání podobojí a podjednou byla prohlášena za rovnocenná. Privilegia udělená Zikmundem Lucemburským českým stavům, husitské Praze i dalším městům uvolnila stárnoucímu císaři cestu k obecnému uznání v Českém království, současně však legalizovala politické výsledky revoluce, včetně obrovských majetkových přesunů.⁵⁷ Právní systém, rozvolněný v bouřlivé době, získával postupně pevnější obrysy, založené na symbióze tradic prověřených i revolucí probíhajících prvků. České království se tak v následujících desetiletích sice obtížně a pozvolna, leč nezadržitelně měnilo v stát stavovského typu. V mezinárodním kontextu zůstalo husitství osamoceným jevem a až do nástupu luterské reformace vyhlíželo jako specifický, nicméně kacířský, a proto izolovaný pokus o nápravu křesťanstva.

Badatele bude vždy trápit otázka, zda měla husitská snaha smysl a zda nepřinesla více škod než užitku. Vždyť jen úbytek obyvatelstva, který pokračoval i po revoluci, činil v období 1380–1480 podle kvalifikovaných odhadů snad až 30 %.⁵⁸ Nelze také popřít, že éru husitské revoluce hodnotili lidé na přelomu 15.–16. století jako sérii běd,

⁵⁵ P. Čornej: *Velké dějiny zemí Koruny české*, V, s. 598–599.

⁵⁶ P. Čornej: *Lipanská křižovatka*, s. 144–204.

⁵⁷ František Šmahel: *Husitská revoluce*, III. *Kronika válečných let*, Praha 1993, s. 296–319; František Šmahel: Basilejská kompaktáta, jejich zpísemnění a ratifikace, *Studia mediaevalia Bohemica* 1 (2009), s. 210–224; týž: *Basilejská kompaktáta. Příběh deseti listin*, Praha 2011, s. 67–75; Josef Válka: Kompaktáta a Kapitulace. Charta stavovských svobod?, *Časopis Matice moravské* 129 (2010), s. 26–39.

⁵⁸ E. Maur: Obyvatelstvo českých zemí ve středověku, s. 64–66.

kterým je třeba se vyhnout. Z této reflexe se postupně rodila idea a praxe náboženské koexistence i nechuť řešit vnitřní spory silou zbraní. Vojenskou zdatnost Češi a Moravané prokazovali raději „v cizích službách“. Přes veškeré nesnáze však zakotvila husitská revoluce v historické paměti většiny českého obyvatelstva jako velká doba.

II. V PŘEDVEČER REVOLUČNÍHO VÝBUCHU

PRAHA PO HUSOVI

Kde začít? Praha si na život bez Jana Husa začala zvykat už na konci roku 1412. Tehdy respektovaný vůdce univerzitního reformního kruhu opustil po více než deseti letech posluchače v Betlémské kapli s cílem zklidnit rozbouřené poměry v hlavním městě, ochránit svůj život a zamezit dopadům interdiktů, který ztížená papežská klatba uvalila na místa jeho pobytu. Ať již tehdy žil kdekoliv, nejspíš v Žatci,¹ na své pražské stoupence nezapomínal. „Až vás budou pronásledovati v jednom městě, utecte do jiného,“ zdůvodňoval krátce před vánočními svátky 1412 slovy evangelia sv. Matouše (10,23) jeden z důvodů svého počínání. A aby nezavdal důvody k pochybnostem, že upouští od stěžejní povinnosti dobrého kněze, rychle dodával: „Ale vy, horliví milovníci slova Božího, s nímž se srovnáváte, rádi byste mne s láskou viděli pro dobro, jako svého bližního. Rovněž i já bych vás rád spatřil a slovo Boží vám kázal.“²

Většinu z více než 1200 příslušníků duchovního stavu, žijících ve čtyřicetitisícovém pražském městě, Hus nechyběl. Nechyběl ani více než 40 farářům, nechyběl řeholníkům a řeholnicím ve 23 zdejších klášterech, ani členům svatovítské kapituly. Ti všichni si přáli, aby zmizel nadobro. Nechyběl ani většině pražských Němců, obývajících převážně Staré Město a čelících vzestupu českého živlu. Ale ani české

¹ Anežka Vidmanová: Kdy, kde a jak psal Hus českou Postillu, *LF* 112 (1989), s. 144–158, zde s. 145–148; Jaroslav Havrant: Bouřlivý rok 1412 v Žatci. K Husovu pobytu ve městě, in: *Poohří, III. Ohře – spojnice lidí a osudů*, Kadaň – Louny 2013, s. 6–12; týž: Navštívil M. Jan Hus také Louny?, in: *M. Jan Hus a Louny*, ed. Helena Smolová, Louny 2015, s. 7–11.

² V originálním latinském znění: „Cum vos persecuti fuerint in una civitate, fugite in aliam... Sed vos, verbi dei zelatores, cui conformamini, libenter propter bonum me tamquam vobis proximum karitative videritis. Similiter et ego vos libenter intuerer, verbumque dei vobis predicarem.“ Viz *M. Jana Husi Korespondence a dokumenty*, ed. Václav Novotný, Praha 1920, s. 159–160 (č. 55). Novočeský překlad Bohumila Ryby in: *Sto listů M. Jana Husi*, ed. Bohumil Ryba, Praha 1949, s. 104–106 (č. 30).

etnikum, dominantní na Novém Městě, Malé Straně i Hradčanech, ač v jeho řadách nacházel mistr Jan největší podporu, nebylo ve vztahu ke kazatelově osobě a reformnímu programu jednotné. Hus prostě rozděloval, a tím umocňoval rozpory zmítající pražským souměstím, které bylo rezidencí českého krále, sídlem arcibiskupství, univerzity a tradičním centrem českého státu.³

Netrvalo dlouho a Hus se do Prahy vrátil. Sotva král Václav IV., toužící po smírném vyřešení situace, přiměl arcibiskupa svolat shromáždění kněžstva s cílem nalézt v Husově kauze schůdné východisko, zaujal reformní kazatel, bez ohledu na interdikt, své místo v Betlémě, odkud znovu promlouval k publiku. Opětovné vyhlášení zákazu bohoslužeb a především panovníkova žádost, aby od kázání upustil, přiměly Husa k taktické zdrženlivosti. Václav IV. udělal pro reformního vůdce vše, co v dané chvíli udělat mohl. Jistě, myslel přitom zejména na sebe, na své vnitropolitické a mezinárodní postavení i na pověst a prestiž Českého království. Avšak objektivně vzato, byl panovníkův postup pro Husovu skupinu skutečným požehnáním. Poskytoval jí naději, že se o výsledku už silně internacionalizovaného sporu rozhodne na české půdě.

Církevní shromáždění, konané 6. února v arcibiskupském paláci na Malé Straně, však žádný závěr nepřineslo. Antihusovská strana, reprezentovaná metropolitní kapitulou svatovítskou a profesory pražské teologické fakulty, trvala na odsouzení Wyclifova učení a na právoplatnosti kuriálních klateb vyhlášených nad Husem. Přívrženci betlémského kazatele naopak prohlašovali Husův proces za nulitní. Z hrozícího patu unikl král Václav obratným tahem. Rozhodčí výrok svěčil čtyřčlenné komisi, jejíž složení očividně vycházelo v ústrety Husovi. Zasedli v ní

³ Přehledně mapují pražské poměry let 1400–1415 první tři kapitoly publikace Petr Čornej – Václav Ledvinka – Jan Hrdina (edd.): *Praha Husova a husitská 1415–2015*, Praha 2015, s. 11–85. Z další produkce Jaroslav Mezník: Národnostní složení předhusitské Prahy, *Sborník historický* 17 (1970), s. 5–30 (přetištěno v souboru autorových statí *Tvář stárnoucího středověku. Výbor článků a studií*, Brno 2008, s. 244–276); též: Pražská řemesla počátkem 15. století, *Pražský sborník historický* 7 (1972), s. 5–38; též: *Praha před husitskou revolucí*, Praha 1990, s. 85–172; Jan Vlk (ed.): *Dějiny Prahy, I. Od nejstarších dob do sloučení pražských měst (1784)*, Praha – Litomyšl 1997, s. 204–220; Václav Ledvinka – Jiří Pešek: *Praha*, Praha 2000, s. 183–206; Jiří Kuthan: Praha v době lucemburské – rezidenční město vládařů Svaté říše římské a Koruny české, in: *Lucemburkové. Česká koruna uprostřed Evropy*, edd. František Šmahel – Lenka Bobková, Praha 2012, s. 467–484.

tři univerzitní mistři, konkrétně Husův přítel Křišťan z Prachatic, toho času rektor pražské třífakultní univerzity, dále Zdeněk z Labouně, odstupující pražský arcibiskup Albík z Uničova, mimo jiné panovníkův osobní lékař i přítel, posledním pak byl Václavův důvěrník a vyšehradský děkan Jakub z Dubé. V této konstelaci bylo rozhodnutí komise, schůzující na Křišťanově faře u staroměstského kostela sv. Michala, vcelku předvídatelné. V dubnu 1413 komise konstatovala, že Husovi delegáti projevíli maximální snahu se dohodnout, zatímco jejich odpůrci, zastupovaní čtyřmi profesory pražské teologické fakulty (Stanislav ze Znojma, Štěpán Pálec, Petr ze Znojma a Jan Eliášův) jednání rozbili. Musili proto na základě přijatých podmínek zaplatit vysokou pokutu a opustit České království. V souladu s tím Václav IV. zbavil všechny čtyři jmenované osoby profesorských míst a s nimi spjatých příjmů. Ochromená pražská teologická fakulta spěla nezadržitelně k zániku, zatímco v rámci celé univerzity ještě více posílila své pozice husitská skupina.⁴

Přesto král i Hus postrádali důvod ke spokojenosti. Panovníkova naděje, že se rozhádané strany dohodnou a česká církevní delegace oznámí papežské kurii, že v Českém království neexistuje žádná hereze a že Husův spor byl urovnán zásluhou světské moci, se zhroutila. Mistr Jan, nadále stíhaný klatbou, pak neviděl důvod, proč by měl nadále mlčet, a znovu vystoupil na kazatelnu. Pražští faráři proto začali opětovně dodržovat interdikt. Napětí v pražském souměstí se dalo krájet. Teprve v této situaci, nikoliv (jak se někdy tvrdí) v červenci

⁴ Z pramenů především *Documenta Mag. Joannis Hus*, ed. Francisus Palacký, Pragae 1869, s. 472–504 (č. 51); Tak zvaná kronika university pražské, in: *FRB*, V, edd. Josef Emler – Jan Gebauer – Jaroslav Goll, Praha 1893, s. 565–588, zde s. 575–579. K této etapě Husovy pře se vyslovují všechny základní monografie věnované životu a dílu betlémského kazatele i významné syntézy, nejpodrobněji Václav Novotný: *M. Jan Hus. Život a dílo*, I/2, Praha 1921, s. 230–287. Dále též Jan Sedlák: *M. Jan Hus*, Praha 1915, s. 271–282; František Michálek Bartoš: *Čechy v době Husově 1378–1415*, Praha 1947 (České dějiny, II/6), s. 363–367; Paul de Vooght, Kacířství Jana Husa (17), *Theologická revue* 70, č. 4 (1999), s. 14–25; František Šmahel: *Husitská revoluce*, II. *Kořeny české reformace*, Praha 1993, s. 261–262; též: *Jan Hus. Život a dílo*, Praha 2013, s. 137–141; Jiří Kejř: *Husův proces*, Praha 2000, s. 111–119; Thomas Krzenck: *Johannes Hus. Theologe, Kirchenreformer, Märtyrer*, Gleichen – Zürich 2011, s. 130–132; Ctirad V. Pospíšil: *Husovská dilemata*, Kostelní Vydří 2015, s. 199–200; Pavel Soukup: *Jan Hus. Život a smrt kazatele*, Praha 2015, s. 137–139.

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázkou z knihy ***Husitsství a husité***.
Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.